

ERASMUS

Erasmus was niet alleen een beroemd humanist, ERASMUS is ook een econometrisch model. Beide vonden hun wieg op Rotterdams grondgebied. Dit laatste is evenwel het enige dat Erasmus met ERASMUS gemeen heeft. ERASMUS — de schrijfwijze maakt het reeds duidelijk — is een afkorting en wel van: Evaluation and Ranking of Alternative Sites for Major Users of Seaports. Het is een vestigingsplaatsmodel dat door de METRA Consulting Group Ltd. te Londen voor het Openbaar Lichaam Rijnmond is geconstrueerd 1).

METRA begon haar onderzoek in 1970 om meer inzicht te verkrijgen in de consequenties van de zeehavenontwikkeling. Onlangs werd de derde fase van dit onderzoek voltooid: het maken van een computerprogrammamodel (ERASMUS) dat de gebruiker in staat stelt kwantitatief aan te geven op welke wijze de produktiekosten van een bedrijf beïnvloed worden door de vestigingsplaatskeuze. In de vorige fases werden de bouwstenen daarvoor aangedragen. Eerst werd een indeling gemaakt van economisch-geografische gebieden, aan de hand van de geschiktheid van het gebied als zeehaventerrein en de positie ten opzichte van de markt van het produkt, met daarin de bedrijfstakken welke nader zouden kunnen worden geïnterviewd. Daarna vond de enquëtering plaats waaruit moest blijken welke factoren de vestigingsplaatskeuze van specifieke industriële sectoren beïnvloeden.

ERASMUS stelt Rijnmond in de gelegenheid in de keuken te kijken van de onderneming die met een verzoek tot vestiging komt. Het is daarom een bedrijfseconomisch model. Het stelt de gebruiker in staat te komen tot een afweging van kosten en opbrengsten vanuit het standpunt van de onderneming. We zouden dit als een beperking kunnen zien. ERASMUS heeft nog twee andere beperkingen: 1. het kookboek van de ondernemer blijft geheim, d.w.z. het stadium waarin de ondernemer het project definieert en tot investering besluit wordt genegeerd; 2. het model richt zich vooral op de procesindustrieën omdat deze zich vaak bij zeehavens vestigen. ERASMUS zet alle vestigingsplaatsfactoren op een rij en waardeert ze bovendien voor twee alternatieve vestigingsplaatsen, waar ook in Nederland. Omdat het slechts gaat om een vestigingsplaatskeuze worden niet alle kostenfactoren in de analyse betrokken, maar slechts die factoren waarvan de kosten per vestigingsplaats kunnen verschillen. Zo werden bij het testen van het model de volgende kostenplaatsen bekeken: markt; bedrijfsvoering; gas, water en elektriciteit; belasting; rente; afschrijving; eindprodukt; grondstoffen; arbeid; afvalverwerking.

Een criticus zou de vraag kunnen stellen, hoe Rijnmond het in zijn hoofd haalt een bedrijfseconomisch model te laten construeren, dat alleen naar het belang van de onder-

nemer kijkt. Er vindt immers geen maatschappelijke kosten- en batenafweging plaats. Bovendien, welk bedrijf zal Rijnmond in zijn keuken laten snuffelen? Beide vragen getuigen evenwel van weinig inzicht in de materie.

Om met de laatste vraag te beginnen, geen bedrijf is inderdaad gesteld op spionage. Rijnmond heeft evenwel het recht om veel gegevens te vragen, en zal aan de hand van de verstrekte gegevens bepalen of het bedrijf voor vestiging in de regio in aanmerking komt. Een bedrijf dat de verstrekte gegevens ten eigen nutte flatteert, kan evenwel bedrogen uitkomen. ERASMUS stelt Rijnmond namelijk in de gelegenheid de verdelingen van de kosten over de verschillende kostenplaatsen per vestigingsplaats met elkaar te vergelijken. Zou door de flattering het Rijnmondgebied de beste vestigingsplaats blijken te zijn dan kan Rijnmond via „heffingen” de kosten in die mate opblazen dat dit gebied nog net de voorkeur houdt boven de andere vestigingsplaatsen. Het is daarom voor een bedrijf dat bij Rijnmond aanklopt, verstandig open kaart te spelen.

Ook op de eerste vraag is het antwoord niet moeilijk. Rijnmond heeft nl. een andere mogelijkheid om tot een maatschappelijke afweging van kosten en baten te komen: het economisch structuurmodel van Rijnmond 2). Dit structuurmodel en ERASMUS stellen Rijnmond in de gelegenheid de belangen van de Rijnmonders optimaal te dienen. Met behulp van ERASMUS kruipt Rijnmond in de huid van de ondernemer en het structuurmodel wijst op het maatschappelijke nut. Nu moeten we uiteraard niet denken dat Rijnmond de maatschappelijke afweging dermate kan kwantificeren dat overal een ondubbelzinnig antwoord op kan worden gegeven. Zowel ERASMUS als het structuurmodel zijn technisch van aard en dus niet in staat alle relevante maatschappelijke factoren te meten.

Blijft de vraag, waarom Rijnmond en niet het Ministerie van Economische Zaken ERASMUS heeft verwekt. Ook deze ERASMUS is van meer dan regionaal belang en zou goed passen in een landelijk industriebeleid. Een minister heeft immers meer gezag om de zothed van een vestiging in een Nederlandse regio te bepalen dan een gecommiteerde. Maar je kunt het een gecommiteerde niet kwalijk nemen dat hij zijn maatregelen neemt als een minister dit nalaat.

L. Hoffman

1) Voor een duidelijke samenvatting van het gehele onderzoek: *Het vestigingsplaatsfactorenonderzoek*, Openbaar Lichaam Rijnmond, Rotterdam, 1974.

2) *De Rijnmond-economie in de jaren zeventig; schets van een beheerste ontwikkeling*, Openbaar Lichaam Rijnmond, Rotterdam, 1973.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> ERASMUS	625
Column Koopvaardij: blijvend in de steun?, door <i>Drs. P. A. de Ruiter</i>	627
<i>Drs. W. Top:</i> Naar een personeelsraad?	628
<i>Prof. Dr. A. H. J. Kolnaar:</i> Inkomensherverdeling	631
<i>Prof. Dr. G. P. Hoefnagels:</i> Burgerlijke ongehoorzaamheid, misdaad en de ongehoorzame burger	636
Energiekroniek Het nut van energiebesparingen, door <i>Dr. A. A. de Boer</i>	637
Fisconomie 1,4 miljard extra ruimte, door <i>Prof. Dr. L. Koopmans</i>	639
Stichting het Nederlands Economisch Instituut. Verslag over 1973	640
Boekennieuws	644
Mededeling	644

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.

Adres: *Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.*
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: *in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

Abonnementsprijs: *f. 83,20 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 52 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).*

Betaling: *Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.*

Losse nummers: *Prijs van dit nummer f 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten).*
Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: *B. V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.*

Stichting Het Nederlands Economisch Instituut
Adres: *Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.*

Onderzoekafdelingen:

- Arbeidsmarktonderzoek*
- Balanced International Growth*
- Bedrijfs-Economisch Onderzoek*
- Economisch-Technisch Onderzoek*
- Vestigingspatronen*
- Macro-Economisch Onderzoek*
- Projectstudies Ontwikkelingslanden*
- Regionaal Onderzoek*
- Statistisch-Mathematisch Onderzoek*
- Transport-Economisch Onderzoek*

Koopvaardij: blijvend in de steun?

Wie voor het laatste aan het einde van de jaren vijftig de activiteiten in het scheepvaartbedrijf van nabij heeft gadeslagen en na vijftien jaar deze kennismaking hernieuwt, wordt getroffen door de geweldige technische veranderingen, die in de tussenliggende jaren in deze branche hebben plaatsgevonden. Veranderingen die zijn te typeren met de twee sleutelwoorden *rationalisatie* en *specialisatie*. Rationalisatie in de vorm van mechanisatie van het overslagproces (containerisatie) en specialisatie, zowel in de zin van afzonderlijke vervoerstechnieken voor aparte vervoersstromen (tankers, carriers, bulkcarriers) als van hoog gespecialiseerde dienstverlening op zee (sleepvaart, supply-vaart, offshore-activiteiten). Deze ontwikkeling heeft het aangezicht van de Nederlandse koopvaardij, van oudsher bepaald door het conventionele lijnvaart- en tramschip, drastisch gewijzigd en haar voor een grote uitdaging gesteld.

Er is nog een andere, visueel minder waarneembare maar mogelijk nog belangrijker, ontwikkeling, welke haar sporen diep achterlaat in de Nederlandse koopvaardij. Dat is de toenemende overheidsbemoening in deze sector. De traditioneel maritime landen hebben altijd het principe van de vrije zee verdedigd. De internationale scheepvaartpolitiek was daarom steeds gebaseerd op het beginsel van vrije toegang tot de havens en vrije concurrentie op de vrachtenmarkt. Dat beginsel, uiteraard met de belangrijke randvoorwaarde van overheidscontrole op veiligheid van schip, bemanning, lading en — in groeiende mate gelukkig ook — milieu, wordt in toenemende mate aangetast. Steeds meer ladingproducerende landen reserveren hun zeevracht voor eigen vloot. Hiertoe behoorden reeds de staatshandelslanden, de Verenigde Staten en sommige ontwikkelingslanden. Hierdoor werd in feite, mede in aanmerking genomen het zogenaamde „eigen vervoer” (met name door oliemaatschappijen), nog slechts ongeveer een derde van het totale zeevervoer op de vrije ladingmarkt aangeboden. Dit aandeel brokkelt echter de laatste jaren nog verder af, omdat steeds

meer landen een protectionistische koers gaan varen en de zeescheepvaart voor sommige, ook traditioneel maritieme, landen een instrument wordt van buitenlandse-handelspolitiek (Frankrijk bijvoorbeeld).

Hoe men deze ontwikkeling ook evalueert (ik ben geneigd dat in negatieve zin te doen; zij is illustratief voor het herlevend protectionisme op vele terreinen van het internationale handels- en dienstenverkeer), één ding staat vast: voor een nog altijd belangrijk koopvaardijland als het onze, met een relatief gering eigen ladingproducerend vermogen, vormt zij eveneens een belangrijke uitdaging.

De vraag luidt: is de Nederlandse koopvaardij in staat het hoofd te bieden aan deze gecombineerde uitdaging van specialisatie, rationalisatie en protectionisme? Deze vraag klemmt te meer als gevolg van de in april jl. in Genève in UNCTAD-kader aanvaarde gedragscode voor de internationale lijnvaartconferenties. Wat een internationale tegemoetkoming had moeten zijn aan de gerechtvaardigde wens van de ontwikkelingslanden om zelf een eigen lijnvaarttaandeel te kunnen leveren in de eigen ladingproductie, is door meningsverschillen binnen de groep van westelijke landen uiteindelijk verworden tot een zeer rigide 40-40-20-formule, waarbij dus tweemaal 40% van de totale lading op deze lijnvaartroutes wordt gereserveerd voor het ladingproducerende resp. het ontvangende land. Hoewel de ontwikkelingslanden waarschijnlijk bereid zouden zijn geweest het (Nederlands/Noorse) voorstel te accepteren van een eigen lijnvaarttaandeel van 40% van hun door de conferenties vervoerde nationale in- en uitvoer, is deze oplossing getorpedeerd door enkele grote ladingproducerende westelijke landen, die voor hun zeescheepvaart voordelen gingen zien in de

40-40-20-formule. Omdat de code daardoor voornamelijk werkt in het voordeel van juist deze landen en tevens een terugkeer naar negentiende-eeuwse autarkische en protectionistische situaties inhoud, heeft de Nederlandse delegatie haar stem aan de gedragscode onthouden.

In haar jaarverslag over 1973 stelt de Koninklijke Nederlandse Redersvereniging dat, om het herstructureringsproces waarin de Nederlandse koopvaardijvloot zich bevindt te versnellen, naast de aanpassing van het fiscale klimaat, welke vorig jaar plaatsvond, een extra financiële impuls nodig is. Daartoe pleit de Vereniging in een recente brief aan de staatssecretaris voor Verkeer en Waterstaat voor een rentesubsidieregeling. Bezieet men het herlevend internationale protectionisme, gekenmerkt o.a. door een rijke variatie van premies, subsidies en fiscale faciliteiten, dan is men echter geneigd zich af te vragen of verdere steunverlening aan de Nederlandse koopvaardij wel beperkt kan blijven tot de gevraagde *extra financiële impuls* om over de herstructureringshobbel heen te komen, dan wel of deze steunverlening niet een *permanent karakter* zal moeten krijgen, wil de Nederlandse koopvaardij blijven functioneren.

Ik neig tot het laatste. Daarom zal de beslissing, die van de Nederlandse overheid wordt gevraagd (nog dit jaar zal de regering twee beleidsnota's uitbrengen, over de grote vaart en de kleine handelsvaart) een zeer principiële worden, omdat daarmee mijns inziens voor of tegen *blijvende* steunverlening zal moeten worden gekozen, en — indien die beslissing voor de reders positief uitvalt — ook een zeer dure. Krijgt de lijnvaart alsdan in belangrijke mate het karakter van een „openbaar nutsbedrijf in dienst van de buitenlandse handel”¹⁾, dan kan men een andere vraag opwerpen namelijk of, ook omdat enkele der grote Nederlandse rederijen tot dusver nog slechts een mager antwoord hebben weten te vinden op de gesignaleerde uitdagingen, hier niet op identieke wijze als bij andere nutsbedrijven redenen voor overheidsdeelneming aanwezig zijn.

1) De term is van Drs. J. de Groot, medewerker van het departement van Verkeer en Waterstaat, in een inleiding op 14 juni jl. voor de Commissie Zeehavenoverleg.

Naar een personeelsraad ?

DRS. W. TOP

Drs. W. Top, wetenschappelijk medewerker aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam, geeft in dit artikel een pleidooi voor de vervanging van de ondernemingsraad door een personeelsraad. In een personeelsraad is alleen het personeel en niet de bedrijfsleiding vertegenwoordigd. Een dergelijke raad stelt het personeel in de gelegenheid de bevoegdheden in eigen beheer uit te oefenen, waardoor zijn leden onder meer duidelijker hun eigen identiteit jegens hun achterban kunnen tonen dan in de huidige ondernemingsraad. De auteur beschrijft hoe een personeelsraad moet werken en hoe de wet moet worden aangepast om deze nieuwe vorm van personeelsvertegenwoordiging mogelijk te maken.

Ondernemingsraad of personeelsraad

De minister van Sociale Zaken heeft dd. 4 oktober 1973 aan de SER advies gevraagd over taak en bevoegdheden van de ondernemingsraad. Gezien een paragraaf „Taak en samenstelling van de ondernemingsraad” in deze aanvraag, lijkt het erop dat de minister „in de eerste plaats” een vraagstuk uit de wereld wil hebben, dat in de titel *Ondernemingsraad of personeelsraad?* van een D'66-nota van november 1968 genoegzaam is uitgedrukt. Deze nota is een uitwerking van artikel 30 van het eerste programma van de Politieke Partij Democraten '66:

„De partij wil de ondernemingsraad vervangen door een personeelsraad, uitsluitend bestaande uit gekozen personeelsleden. Onderzocht moet worden welke bevoegdheden aan deze raad moeten worden toegekend in aanvulling op het ter zake voor de ondernemingsraad bepaalde”.

Toen de figuur van een personeelsraad langs deze weg in de politiek terecht kwam, kon de zogenoemde Commissie-Verdam de publieke discussie over taak en samenstelling van de ondernemingsraad met haar rapport over de herziening van het ondernemingsrecht ¹⁾ en wat daar aan wetgeving uit voortvloeide niet meer tot bedaren brengen. Weliswaar heeft deze interventie van D'66 ertoe bijgedragen dat volgens artikel 2, lid 1, van de (nieuwe) Wet op de ondernemingsraden van 28 januari 1971, de ondernemingsraad behalve het overleg mét ook de vertegenwoordiging van de in de onderneming werkzame personen dient. Dit was nadat bij de samenstelling van het advies ter zake binnen de SER al was overwogen of aan de bestuurder van de onderneming het voorzitterschap van de ondernemingsraad moest worden ontnomen (welke gedachte toen nog werd verworpen). Maar de omstandigheid dat de personeelsraad

toen niet is doorgezet, doet de minister in zijn huidige advies-aanvraag het volgende vaststellen.

„De regering zou het op prijs stellen indien de SER zich in de eerste plaats nog eens zou willen bezinnen op de fundamentele taak en de samenstelling van de ondernemingsraad. Dit lijkt wenselijk niet alleen ter wille van de op dit punt bestaande meningsverschillen, maar ook omdat een discussie over een eventuele verdere uitbreiding van de bevoegdheden van de ondernemingsraad slechts zinvol en vruchtbaar kan zijn, in het licht van een beschouwing over deze fundamentele aangelegenheden”.

De bewindsman geeft vervolgens aan dat de taak van de ondernemingsraad in de huidige wet wordt opgevat als een tweeledige — vertegenwoordiging en overleg — en dat „anderen” van mening zijn gebleven „dat het hier om twee, in wezen onverenigbare taken gaat, waaruit spanningen voortvloeien die een belemmering vormen voor de goede werking van de ondernemingsraad. Zij menen, dat deze spanningen opgeheven zouden moeten en kunnen worden door een verbijzondering van de taakstelling van de ondernemingsraad, waardoor de leiding geen deel meer uitmaakt van die raad”. Hierover wil de regering het oordeel van de SER horen.

Het is onmiskenbaar zo dat met die anderen diegenen worden bedoeld die een personeelsraad voorstaan, welke taakstelling uitsluitend gelegen is in de *vertegenwoordiging* van de in de onderneming werkzame personen (de beoogde verbijzondering) en welke samenstelling inderdaad van dien aard is, dat de leiding er geen deel van uitmaakt; het voorzitterschap van zo'n raad valt toe aan een gekozen lid ervan. De minister herhaalt dus de vraag „ondernemingsraad of personeelsraad?” En het ziet er naar uit dat de SER nu metterdaad voor de draad moet komen met haar voorkeur. Mij nentwege — en dit valt me als mede-auteur van het genoemde artikel in het D'66-programma en als voorzitter-rapporteur van de commissie die de bedoelde D'66-nota opstelde niet moeilijk — valt deze voorkeur ten gunste van de personeelsraad uit.

Fundamentele aangelegenheden

Het is juist dat de minister aan een eventuele verdere uitbreiding van de bevoegdheden van de ondernemingsraad een beschouwing over de fundamentele aangelegenheden van taak en samenstelling van deze raad verbonden wil zien. De nieuwe Wet op de ondernemingsraden was nog maar nauwelijks van kracht, of er gingen al stemmen op over de vraag of menige aan de ondernemingsraad krachten die wet toegekende bevoegdheid eigenlijk niet moest toekomen aan de groep gekozen ondernemingsraadsleden. Deze vraag deed zich vooral voor toen de herziening van het ondernemingsrecht aan de ondernemingsraad de

¹⁾ *Herziening van het ondernemingsrecht*, Rapport van de Commissie, ingesteld bij beschikking van de minister van Justitie van 8 april 1960, 's-Gravenhage, 1965.

bevoegdheid deed toevallen de samenstelling van de raad van commissarissen met een veto te treffen. Men vroeg zich toen af of deze bevoegdheid niet aan de groep gekozen ondernemingsraadsleden voorbehouden moest zijn.

De bestaande wet op de ondernemingsraden regelt de interne besluitvorming van de ondernemingsraad niet expliciet. Wel valt uit een reeks artikelen in hoofdstuk IV van de wet („Bevoegdheden van de ondernemingsraden”) een en ander af te leiden, maar hoe bijv. de goedkeuring van een verslag van een ondernemingsraadsvergadering of het besluit om enigerlei geheimhouding te betrachten tot stand komt (via het de-man-een-stem-principe, een gekwalificeerd aandeel vanwege de bestuurder, of het achterwege blijven van een veto vanwege de bestuurder e.d.) is niet duidelijk; dat varieert in ieder geval. De groep gekozen leden van de ondernemingsraad heeft de aan deze raad verbonden bevoegdheden niet in „eigen beheer”; in het gebruik ervan heeft de bestuurder als voorzitter mede een stem. En dit moet wel een heel belangrijke stem zijn, gezien het feit dat die bestuurder in vele gevallen een koekoeksjong in het ondernemingsraadsnest is: hij is de baas, zonder twijfel de best geïnformeerde in het gezelschap, bovendien dus de voorzitter, die menigmaal ook nog tot de toepassing van een verdeel- en heerstactiek kan worden verleid, omdat hij veelal te maken zal hebben met verschillende categorieën georganiseerden en ongeorganiseerden in de ondernemingsraad.

De personeelsraad moet in dit verband dan ook vooral worden gezien als een institutie die de eigenlijke personeelsvertegenwoordiging (de groep gekozen leden van de ondernemingsraad) in de gelegenheid stelt de bevoegdheden in eigen beheer uit te oefenen. Strikt genomen zou hieraan al tegemoet kunnen worden gekomen door op de desbetreffende plaatsen in de Wet op de ondernemingsraden de formulering „de ondernemingsraad” te vervangen door „de gekozen leden van de ondernemingsraad” — om een voorbeeld te noemen: lid 2 van artikel 23 zou in zo'n herziene versie beginnen met „De gekozen leden van de ondernemingsraad zijn bevoegd...” —, maar een dergelijke, nu al in de wet voorkomende, formulering zou mijns inziens toch te weinig tegemoet komen aan de omstandigheid dat een personeelsvertegenwoordiging toch in eerste instantie geacht wordt als groep op te treden. Bevoegdheden komen een orgaan toe, dat een dergelijk groepsverband impliceert, en men zou hier dus moeten spreken van „de groep gekozen leden van de ondernemingsraad”. Maar als men eenmaal zover is, kan men beter zo'n orgaan zijn eigen naam geven, waarvoor benamingen als „personeelsraad” of „bedrijfsraad” in aanmerking komen, al mag „ondernemingsraad” van mij ook: what's in a name.

Hier komt bij dat het vooroverleg in de Wet op de ondernemingsraden vrijblijvend is; het heeft niet dat verplichtende karakter dat bijv. het feit dat het voorzitterschap van de ondernemingsraad aan de bestuurder is voorbehouden wél heeft. En er zijn dan ook ondernemingsraden die van het vooroverleg afzien, onder meer omdat het de bestuurder niet welgevallig zou zijn. Een personeelsraad bant een discussie over of het vooroverleg wel of niet moet gewoon uit; het onderlinge beraad van de personeelsvertegenwoordigers is een gegeven.

Voor een personeelsraad

Een relatief onafhankelijke personeelsvertegenwoordiging heeft niet alleen het voordeel dat er ruimte wordt geschapen voor een duidelijke plaatsing van de bevoegdheden (waarover in de volgende paragraaf meer). Een ander voordeel is dat de personeelsvertegenwoordigers in hun institutionele afzondering een duidelijker eigen identiteit jegens hun achterban kunnen tonen (de verhouding tussen ondernemingsraad en achterban is in het vlak van wetten en reglementen altijd wat onontgonnen geweest 2). In de ondernemingsraad

verdwijnen de gekozen leden in één pot nat met de bedrijfsleiding, wat bij de achterban allerlei reserves kan oproepen en ook oproept („ze liggen met de directie onder één deken”). Van een personeelsraad kunnen de leden ervan den volke duidelijk laten zien dat zij „hier” staan en de bedrijfsleiding „daar”, wat de identificatiemogelijkheid van de vertegenwoordigden met hun vertegenwoordigers verruimt.

Een personeelsraad heeft het verder in eigen hand te bepalen op welke manier het overleg met de bedrijfsleiding zal plaatsvinden. Het kan voorkomen dat het aanbeveling verdient dit overleg in zekere zin te clausuleren. Ik denk hier aan de mogelijkheid dat de personeelsraad het overleg met de bedrijfsleiding doet voeren door een *delegatie* uit haar midden onder last en ruggespraak met de achtergeblevenen. Voor zover het beraad binnen de personeelsraad geheim blijft, kan op deze wijze een bijdrage worden geleverd aan de onschendbaarheid van de personeelsraadsleden (de delegatie brengt het standpunt van de personeelsraad als zodanig over, zonder dat in dit standpunt herkenbaar hoeft te zijn wie het standpunt aanvankelijk heeft aangebracht. Ook zullen die leden die in de ondernemingsraad in aanwezigheid van de bestuurder om allerlei redenen hun mond niet durven opendoen, zich in een personeelsraad gemakkelijker kunnen uitspreken.

Voorts heeft bij mij altijd al de indruk voorgezet dat deskundigen beter in het vooroverleg van de ondernemingsraad kunnen worden ingeschakeld dan in de eigenlijke ondernemingsraadsvergaderingen, dit om te voorkomen dat er zich langs de gekozen leden heen deskundigendebatten ontwikkelen. In geval van een personeelsraad kan worden bepaald dat deskundigen personeelsraadsvergaderingen zullen kunnen bijwonen, wat inhoudt dat ze niet worden meegenomen in het overleg met de bestuurder van de onderneming.

Een nadeel zou kunnen zijn dat — zoals menigeen kennelijk vreest — de personeelsraad de greep van de vakbeweging op de personeelsvertegenwoordiging vergemakkelijkt. Ik meen dat men daarbij dan denkt aan de omstandigheid dat ook nu de gekozen ondernemingsraadsleden overwegend vakbondsleden zijn, die zich gemeenlijk van hun vakbond uit laten bijstaan en zelfs leiden; niet denkbeeldig is dat een vakbond via een meerderheid van eigen mensen in de personeelsvertegenwoordiging een personeelsraad naar zijn hand kan zetten.

Laat ik een en ander vaststellen. Ik geloof zeker dat ook voor vakbondsleden de verplichting moet gelden dat met minimaal 30 handtekeningen een kandidatenlijst kan worden ingediend (artikel 9, lid 2b). Toch geloof ik ook dat een personeelsvertegenwoordiger onthand moet zijn wanneer hij/zij niet op een organisatorische „infrastructuur” kan terugvallen, i.c. een vakvereniging of een systeem van bondswerk binnen de arbeidsorganisatie. Bovendien zijn er voorbeelden te over die eraan herinneren dat de vakbondsleden in een ondernemingsraad enerzijds en hun vakbond anderzijds wel eens niet op dezelfde golflengte zitten (wie daar dan ook gelukkig of ongelukkig mee is). En wanneer het inderdaad zo uitvalt dat de leden van een bepaalde vakbond de meerderheid hebben binnen een personeelsvertegenwoordiging, dan zit er niets anders op dan aan te nemen dat de bedrijfsbevolking het zo wilde en dan zal men er van bedrijfszijde mee moeten zien te leven. Zo min als er reden is de vakbeweging te protegeren, is er reden om ervan uit te gaan dat de zaak zinloos ontrêgeld raakt zodra de vakbeweging opdoemt.

Overigens zou de duur van het lidmaatschap van een personeelsvertegenwoordiging beperkt moeten zijn; personen in kwestie moeten geen al te groot belang krijgen bij hun positie als personeelsvertegenwoordiger.

2) W. Top, Ondernemingsraad en achterban, *Tijdschrift voor juridische, fiscale en economische vraagstukken van vennootschappen, verenigingen en stichtingen en voor de algemene problematiek van de onderneming*, (TVVS), november 1972.

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU W. STEMMER & Zn. B.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 22 38 66
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Best, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Haarlemmermeer, 's-Hertogenbosch, Hilversum, Maastricht, Rheden, Rotterdam, Tilburg en Veldhoven.

Wij leveren ook :

notulen van directie- en aandeelhoudersvergaderingen

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

I.M.

Rechten in plaats van bevoegdheden

In feite zou de ondernemingsraad het voorkomen van een bedrijfsparlement krijgen en dit maakt de vraag los of er niet op een wat principiële manier kan worden gedacht over de bevoegdheden die aan zo'n orgaan kunnen worden toegekend. Daarbij kan worden gedacht aan de te onzent bekende vier grondrechten van de Tweede Kamer der Staten-Generaal: het recht van enquête, het recht van initiatief, het recht van interpellatie, het recht van amendement. Draagt men dergelijke rechten op een personeelsraad over, dan houdt dit het volgende in.

Krachtens het wettelijke enquêterecht is zo'n recht van enquête met betrekking tot ondernemingen o.a. voorbehouden aan vakbonden. In tegenstelling hiertoe zou het recht van enquête aan de personeelsraad moeten worden toegekend.

In het kader van de ontwikkeling van de sociale statuten — intentieverklaringen of contractparagrafen betreffende het sociale beleid in de onderneming 3) — zou men kunnen overwegen de personeelsraad het recht te geven met de bedrijfsleiding regelingen te treffen of contracten af te sluiten naar de aard van een sociaal statuut. De grond hiervoor zou een recht van initiatief kunnen zijn.

Het komt herhaaldelijk voor dat een interventie van de gekozen leden van de ondernemingsraad op basis van lid 2 van artikel 23 van de Wet op de ondernemingsraden door de bestuurder wordt gekeerd met een verwijzing naar het feit dat de aangekaarte materie tot de competentie van het georganiseerde overleg over arbeidsvoorwaarden (cao) met de vakbonden, van de wetgever, van de bedrijfsleiding of van een centrale ondernemingsraad behoort, waardoor de gekozen leden zich monddood gemaakt voelen. Ervan afgezien dat het recht van initiatief de groep personeelsvertegenwoordigers de gelegenheid geeft een eigen competentie vorm te geven, kan een recht van interpellatie de personeelsraad in staat stellen door het verweer van de bestuurder heen te bijten en hem te dwingen zijn verwijzing naar ander competentie waar te maken, desnoods door de personeelsraad in de gelegenheid te stellen die anderen te raadplegen.

Een recht van amendement moet de personeelsraad de mogelijkheid bieden wijzigingen te bepleiten in bestaande regelingen, te beginnen met bijv. de statuten van de onderneming. Voorts impliceert zo'n recht dat de bedrijfsleiding iets biedt dat geamendeerd kan worden, m.a.w. haar beleid zoveel mogelijk codificeert.

Door in deze termen over de bevoegdheden van een personeelsvertegenwoordiging na te denken, ontsnapt men enerzijds aan de onbepaaldheid van een kapstok-artikel als

meergenoemd artikel 23 lid 2, waarvan, zoals ik toelichtte, de bestuurder zich vrij eenvoudig kan onttrekken, terwijl aan de andere kant de noodzaak vervalt om de bevoegdheden telkens weer nauwkeurig aan bepaalde zaken te verbinden (vgl. de limitatieve opsommingen in de artikelen 24 t/m 27 van de huidige wet). Het komt erop neer dat er eigenlijk niet over bevoegdheden moet worden gesproken (wat ook niet geschikt is, omdat er in de wet eerder verplichtingen voor de ondernemer worden geformuleerd dan bevoegdheden voor de ondernemingsraad), maar over rechten.

Verantwoordelijkheid

Nu de verantwoordelijkheid van het ondernemerschap door allerlei factoren steeds verder verduisterd raakt — de kapitaalverschaffers boeten aan formele invloed in, de betekenis van het marktmechanisme als correctie-element verzwakt, de bedrijfsleiding wordt een anonieme cel in de kop van de arbeidsorganisatie — en men verantwoordingsverplichtingen in allerlei maatschappelijke verbanden in een democratische zin tracht vorm te geven, ligt het voor de hand de verantwoordingsplicht van de ondernemer op diegenen te richten, waarover hij direct of afgeleid in een beslissende mate voor hun bestaan zijn gezag uitoefent, de leden van de bedrijfsbevolking.

Zogezien lijkt het me wijs en waard althans deze verantwoordingsplicht over de effectiviteit waarvan men van mening kan verschillen, op een geschikte manier te regelen. Dit doet men minstens door de ondernemingsraad haar karakter van een — om dit beeld maar weer eens te gebruiken — kascommissie onder voorzitterschap van de penningmeester 4) te ontnemen en de arbeidsorganisatie te voorzien van een zo onafhankelijk mogelijke personeelsvertegenwoordiging.

Een dergelijke regeling staat volstrekt los van welk moreel oordeel ook over de participanten, bestuurder en personeelsvertegenwoordigers. Ik neem voetstoots aan dat het gros van deze participanten het goed bedoelt en dat daarom ook een personeelsraad kan worden bepleit. Maar zo'n personeelsraad heeft tevens het voordeel dat zij in de verhoopt schaarse, gevallen van kwade trouw, en in het algemeen: gevallen waarin duidelijk wordt dat goede bedoelingen niet toereiken, middelen heeft om zulk menselijk tekort in zijn gevolgen te kortwieken. En in een economische orde waarbinnen een „werkgever” een „werknemer” nog altijd gemakkelijker „op straat zet” dan dat werknemers een werkgever „naar huis sturen”, moeten de consequenties van het menselijke tekort aan de zijde van de ondernemer voorshands onze grootste belangstelling hebben. Het is ook een economische orde waarin het kan voorkomen dat iemand op maandag een aandeeltje van 75 gulden koopt, op dinsdag in een aandeelhoudersvergadering verschijnt waar hij over beslissingen van ingrijpende aard zijn stem kan verheffen en op woensdag zijn aandeeltje weer (met winst) kan verkopen, terwijl iemand die zijn gehele bestaan in het betrokken bedrijf slijt er hoogstens in indirecte en adviseerende zin zijn zegje over kan doen. Toch is deze laatste de meest aangewezen om de vragen te stellen die vorm geven aan de verantwoordelijkheid van de bestuurder van een onderneming; hij is de sterkst betrokkene.

W. Top

3) Drs. A. J. Haakman, Het sociale statuut, *Sociaal Maandblad Arbeid*, juni 1970.

4) W. Top. Een ondernemingsraad is als een kascommissie onder voorzitterschap van de penningmeester, *Opinie*, veertiendaags orgaan van de Partij van de Arbeid, 10 mei 1968.

Inkomensherverdeling

PROF. DR. A. H. J. KOLNAAR

Prof. Dr. A. H. J. Kolnaar, hoogleraar aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg is niet gelukkig met de manier waarop thans de discussie over de inkomensverdeling wordt gevoerd. Er is zijns inziens vaak een gebrek aan een nuchtere en een pragmatische aanpak. Hierdoor wordt onvoldoende aandacht besteed aan de risico's, de opbrengsten en de mogelijkheden van nivelering. In dit artikel besteedt Prof. Kolnaar aandacht aan de verdeling tussen de arbeidsinkomens en de overige inkomens, de verdeling over de hoge en lage inkomens, en de verdeling van de groei. Hij berekent onder meer dat herverdelende maatregelen thans weinig positief effect hebben en wel vooral nu de economische groei stagneert.

Inleiding

Twee overwegingen maken de relevantie van een studie over de inkomensherverdeling op zijn minst twijfelachtig. Op de eerste plaats neemt zeker de laatste jaren het aantal publikaties over deze materie hand over hand toe. Tussen die geschriften bevinden zich naast theoretische analyses van de problematiek ook goede literatuuroverzichten. Aan deze lijst nog weer nieuwe titels toe te voegen, lijkt alleen maar zinvol als ook werkelijk iets nieuws wordt geboden.

In de tweede plaats is een eventuele groeicrisis beslist actueler dan de verdelingsproblematiek. Een betekenisvolle benadering van het laatste vereist momenteel dus op zijn minst de verdelingsproblematiek te plaatsen tegen de achtergrond van het eerste vraagstuk.

De pretentie iets nieuws te brengen heb ik niet. Wel ge-niet althans een bepaald en op zich toch niet onbelangrijk facet van de inkomensverdeling maar een karige belangstelling. Het gaat hier om de kwestie wat herverdelingen zouden kunnen opleveren. Het antwoord op de vraag in hoeverre onze inkomensverdeling onaanvaardbaar scheef is zou toch immers mede af kunnen hangen van wat een feitelijke nivellering voor de lager betaalden zal uitmaken. Dat is de kern van dit artikel.

De verdelingsvraagstukken worden toegespitst op drie centrale thema's en wel achtereenvolgens de verdeling tussen de arbeidsinkomens en de overige inkomens (de winsten), de verdeling over hoge en lage inkomens en tenslotte de verdeling van de groei.

2. Arbeidsinkomens en overige inkomens: de categoriale verdeling

Van oudsher, vooral sinds de geschriften van de klassieke auteurs en Marx, heeft de verdeling van het nationale inkomen over de produktiefactoren arbeid en kapitaal een grote belangstelling genoten. In zijn uiteindelijk op de arbeidswaardeleer gebaseerde visie stelde Marx het maken van winst op een lijn met uitbuiting van arbeiders, voor zover de winsten inkomens waren van kapitaaleigenaren die geen arbeidsprestatie leverden. In de rechtvaardige maatschappij die ooit zou komen, dienden deze winsten volgens hem dan ook te verdwijnen.

De gedachtengang van Marx over de uitbuiting in de inkomenssfeer schiet in een dynamisch perspectief tekort. Alleen door te kijken naar de op korte termijn, bijvoorbeeld in een bepaald jaar, behaalde resultaten kan men — achteraf — stellen dat bij hetzelfde gerealiseerde nationale inkomen de loonsom hoger was geweest als er geen winsten waren gemaakt. Maar dat is een louter boekhoudkundige redenering. Op lange termijn, rekening houdend met economische samenhangen, zijn er echter verschillende wegen waarlangs gemaakte winsten kunnen voeren tot hogere inkomens en een hogere welvaart voor de werknemers. Een gedeelte van de winsten gaat naar de belastingen en dient zo voor de financiering van collectieve behoeften. De sociale voordelen daarvan vallen in principe iedereen toe en niet alleen de kapitaaleigenaren. Een ander gedeelte wordt geïnvesteerd. De kapitaaleigenaar plukt van deze besparingen de vruchten in de vorm van een groter vermogen waardoor hij zijn toekomstige inkomens veiligstelt. De werknemers hebben baat bij de met de investeringen samenhangende instandhouding en creatie van werkgelegenheid — hun inkomensbron — en met de daaruit voortvloeiende produktiviteitsverbeteringen, waarmee de reële loonstijgingen samenhangen. Dit deel van de winsten heeft derhalve vooral een sociaal aspect. Het heeft waarde voor iedereen en niet alleen voor de kapitaaleigenaren. Voor zover de winsten naar de belastingen gaan of worden geïnvesteerd, mogen ze daarom niet worden gelijkgeschakeld met uitbuiting. Ze dienen dan immers voor de instandhouding van welvaart en welvaarts-groei voor iedereen. Wil in een maatschappij werkgelegenheid, welvaart en eventueel expansie worden gegarandeerd dan moeten de erin levende mensen een consumptie-offer brengen door een gedeelte van het totaal verdiende inkomen opzij te leggen voor later. Uit consumptief oogpunt maakt het niets uit of dit offer op directe wijze door de loontrekkers wordt gebracht dan wel op indirecte. Direct brengen zij het, indien zij het totale nationale inkomen in de vorm van lonen krijgen uitgekeerd en vervolgens zelf het benodigde daaruit vrij maken voor belastingen, besparingen en investeringen. (In deze richting gaat het Joegoslavische systeem). Het consumptie-offer komt indirect tot stand, indien de loonsom lager is dan het nationale inkomen. Een gedeelte van het nationale inkomen

gaat dan via de winsten naar de investeringen, en de loontrekkers sparen zelf niet 1).

Er treedt in de consumptieve sfeer wel een verschil op indien de winsten in het tweede geval, dus in de „kapitalistische maatschappij”, de bedoelde „sociale kosten” van bedrijfsbelastingen en -investeringen overtreffen. Er blijft voor de kapitaal-eigenaren dan een stukje vrij besteedbaar privéinkomen over dat wel degelijk in mindering komt op de consumptie van de loontrekkers. Dan is wel sprake van een extra voordeel (of zo men wil van uitbuiting) van de ene groep ten nadele van de andere. Binnen ons maatschappelijk systeem liggen hier echter de aangrijpingspunten voor een categoriale inkomensherverdeling.

In tabel 1 is nagegaan hoe het in Nederland met de bovenbedoelde vrij besteedbare „overwinst” is gesteld. Tevens is de procentuele stijging van de totale arbeidsinkomens berekend indien deze overwinst uit een bepaald jaar — ex hypothesi zonder verdere economische consequenties — aan de totale beroepsbevolking zou zijn toegevallen. Ter adstructie is ook de arbeidsinkomensquote van bedrijven opgenomen. Voor de wijze waarop de berekeningen tot stand kwamen zij verwezen naar de appendix. Hier zij opgemerkt dat belang moet worden gehecht aan het verloop over de jaren heen en niet zozeer aan de absolute niveaus afzonderlijk.

Tabel 1. Arbeidsinkomens en vrije winst a)

	Vrij besteedbare winst (mrd. gulden)	Idem, in % van de totale arbeidsinkomens b)	Arbeidsinkomensquote van bedrijven
1953	3,37	24,6	70,7
1957	2,14	10,1	70,4
1961	2,64	9,7	71,8
1965	2,91	6,8	74,5
1969	2,41	3,6	76,0
1971	-0,08	-0,4	79,2
1973 c)	4,10	4,7	78,5

a) Bronnen. CEP 1973 en 1970, voorts CBS, Nationale rekeningen.

b) Inclusief zelfstandigen én ambtenaren.

c) Volgens de zeer voorlopige ramingen in het CEP 1973.

Volgens tabel 1 zou de relatieve opbrengst van een herverdeling van de vrije winst als hiervoor omschreven in de loop der jaren voor de arbeidsinkomens steeds kleiner zijn geweest. Deze daling moet in de jaren vijftig geweten worden aan een stijging van het investeringsaandeel in de winsten bij een gemiddelde, overigens ongeveer constante, arbeidsinkomensquote, winstquote en winstgevendheid van bedrijven. De loontrekkers plukten hiervan de vruchten in de vorm van meer werkgelegenheid en met de resulterende produktiviteitsverbeteringen samenhangende reële loonsverhogingen. In de jaren zestig steeg echter behalve de verhouding tussen de investeringen en de winsten ook de arbeidsinkomensquote. Via de loonpolitiek vond toen dus al een feitelijke herverdeling van de winsten plaats, zodat de resterende vrij besteedbare winst om twee redenen terugliep. In het begin van de jaren zeventig is deze in verband hiermee nul, zelfs negatief geworden, zodat deze vorm van inkomensherverdeling praktisch onmogelijk werd. Is de consumptief besteedbare winst nul of negatief dan is voorts het investeringsklimaat bij gebrek aan uitzicht op overschotten boven de investeringslasten slecht. In 1973 neemt de opbrengst van een eventuele herverdeling wel toe volgens tabel 1. Oorzaak hiervan is een achterblijvende loonontwikkeling, maar ook een achterblijvende investeringsactiviteit ten opzichte van de winsten als gevolg van dat ongunstige klimaat. Reeds zonder energiecrisis waren de perspectieven voor de economie in de komende jaren dus al somber. We zouden met de hier beschreven herverdeling te ver kunnen zijn doorgeschoten. Vooralsnog lijkt deze bron van herverdeling daarom te zijn opgedroogd.

Ter afsluiting zij opgemerkt dat een ombuiging van de investeringen in de richting van het milieu en de research in plaats van de materiële groei niet behoeft te betekenen dat

dan het totale investeringsbedrag of de nationale investeringsquote omlaag kan. Zolang de heroriëntering van een instandhouding van een positieve materiële naar een mede voorkomen van een „negatieve immateriële” groei echter de totale sociale kosten niet ingrijpend beïnvloedt of zou hebben beïnvloed, blijft het bovengestelde wat het verdeelingsaspect betreft van kracht. Wel zou zo'n koerswijziging een geringere produktiviteitsgroei en daardoor een kleinere inkomensexpansie voor ons allen kunnen betekenen.

3. Hoge en lage inkomens: de personele verdeling

Rond de personele inkomensverdeling laait de laatste jaren een heftige discussie op. Uitgangspunten ervan zijn de onmiskenbare scheefheid en de ongelijkheid in die verdeling. Breekpunten vormen de vragen rond de mogelijkheden of er wat aan te doen is en voorts of nivellerende maatregelen per saldo, mede gezien de economische consequenties, echt iets voor de lager betaalden opleveren. Zwakke punten in het geheel liggen op het terrein van het voortdurende gebrek aan zeker kwantitatief inzicht in de determinerende factoren van de personele inkomensverdeling (schaarste versus macht) en op het vlak van een blijvend pijnlijk gemis aan hanteerbare sociale normen voor wat in deze context rechtvaardig is en wat niet. (Dit alles ondanks een exponentieel stijgende inbreng van economen, sociologen, politici, ethici en moralisten.) Kernpunt in dit opmerkelijke en van emoties overlopende geharrewar lijkt de polariserende strijd te worden om de politieke macht, om althans vanuit een bepaalde gezichtshoek aanvaardbare ideeën via wetten vast te leggen. Er wordt dan voorbijgegaan aan de vraag of nieuwe wetten een nieuwe maatschappij oproepen of slechts nieuwe overtreders, zodat weer nieuwe wetten nodig zijn enz.

Waar gemoederen verhit raken, kunnen enige relativerende opmerkingen nuttig zijn. Toegegeven zij dat ze ook averechts kunnen werken. Dit risico nemend en elke theoretische of ethische uiteenzetting mijndend, zal via enige cijfers worden getracht aan te geven dat de problematiek van deze herverdeling eerst dan tot redelijke proporties is teruggebracht indien wordt beseft dat de opbrengst ervan in het niet valt, vergeleken met wat van zelfs een gematigde groei mag worden verwacht.

Het gaat hierbij om de directe opbrengsten van een herverdeling, dus afgezien van allerlei theoretisch denkbare negatieve effecten in tweede instantie. Inzicht in dit vraagstuk kan worden verkregen met behulp van berekeningen zoals uitgevoerd in tabel 2. Daar is voor enkele achter ons liggende jaren aangegeven welk totaal inkomen (incl. overdrachten, sociale verzekeringen enz.) iemand moest verdienen om tot de meest verdienende 3% onder de Nederlandse inkomensstrekkers te behoren. In 1952 ging dat om f. 10.000 (kolom 1), men hoorde dan tot de rijkste 3,24% (kolom 2). Het inkomensbeslag van deze gehele klasse op het totaal in Nederland verdiende inkomen is weergegeven in kolom 3: voor belasting 20,4 en na belasting 15,2% in 1952. Door het progressieve belastingstelsel is de verdeling na belasting steeds minder „scheef” geworden. Bovendien blijkt het inkomensbeslag van de rijke groep met name in de jaren vijftig te zijn teruggelopen. Hier wordt een stuk feitelijke nivellering manifest. In de jaren zestig stabiliseert zich het desbetreffende inkomensaandeel echter op ongeveer 13% na belasting 2). Ook al als gevolg van de bijstellingen in de

1) Bij de directe versus de indirecte weg bestaat derhalve wel een essentieel verschil in de vermogensverdeling. Met name in het tweede geval hoopt het nationale vermogen zich eenzijdig op in de handen van de groep kapitaal-eigenaren en blijven de werknemers — afgezien van woningbezit, pensioenen enz. — onvermogen.

2) In die jaren was nog wel van feitelijke nivellering sprake, met name in de middengroepen. Deze blijkt niet uit tabel 2 doch zou naar voren komen indien de lage inkomens worden weggelaten.

tariefstructuur is van een toenemende nivellerende invloed van het progressieve belastingstelsel dus weinig te zien.

Het gemiddelde inkomen na belasting van de hoogste (3%) klasse overtreft de grens voor het totaal inkomen om tot deze groep te kunnen worden gerekend. De mate waarin is steeds weergegeven in kolom 4. In 1952 lag zo het minimum totaal inkomen van f. 10.000 volgens tabel 2 29,4% onder het gemiddelde groepsinkomen na belasting van de rijkste 3%. Gedurende de laatste twintig jaar blijkt dit verschil relatief steeds verder terug te zijn gelopen tot 13,6% in 1967. Dit is te wijten aan de voor iedereen stijgende gemiddelde belastingdruk over het totaal inkomen, welke niet volledig is afgewenteld: de belastingen in hun geheel stegen anders gezegd sneller dan de inkomens zodat de nettogroei achterbleef op de bruto-voortgang.

In tabel 2 zijn vervolgens de directe resultaten opgenomen van een inkomensherverdeling waarbij het verschil tussen het hiervoor bedoelde gemiddelde groepsinkomen na belasting en het grensinkomen van de rijkste 3% het te verdelen bedrag is. De achteruitgang van de rijke groep blijkt in een bepaald jaar dus steeds uit kolom 4. De opbrengst voor de rest staat in kolom 5, en wel in procenten van het besteedbaar inkomen. Had men in 1952 een maximum besteedbaar inkomen vastgelegd van f. 10.000 en het overschot daarboven via bijvoorbeeld de belastingen toebedeeld aan degenen die daaronder zaten en dan waren de laatsten er toen in eerste instantie 5,2% op vooruitgegaan bij een teruggang van 29,4% voor de rijkere. Waar door de belastingdruk het verschil tussen gemiddeld en totaal inkomen als gezegd voor de rijkste groep relatief afnam, zou de opbrengst van een soortgelijke manoeuvre in latere jaren minder zijn: in 1967 nog maar 2% bij een offer voor de rijkste groep van 13,6%. Om in de latere jaren een voortgang van enige betekenis, bijvoorbeeld 5% als in 1952, te realiseren moet de rijke groep dus voortdurend worden uitgebreid oftewel de ontvangende groep worden ingekrompen. Zo beschouwd vindt er door de stijgende belastingdruk derhalve een groot stuk nivellering plaats!

Wel ongeveer constant is in de jaren zestig de opbrengst voor de rest per procent offer van de rijkste groep. De berekening hiervan is weergegeven in kolom 6. Met het inkomensbeslag van de rijkste groep loopt dit kengetal terug om zich te stabiliseren op een niveau van 0,15%. Om de rest in bijvoorbeeld 1967 één procent extra besteedbaar inkomen toe te stoppen had de hoogste groep er toen dus bijna 7% op achteruit moeten gaan. Voor zover in latere jaren geen feitelijke nivellering meer zou hebben plaatsgevonden zal in 1974 hetzelfde gelden. De rijkste groep moet ook dan bijna 14% terug om de rest gemiddeld 2% extra te geven. Gezien het in de vorige alinea gestelde en de ook sinds 1967 doorgezette stijging van de gemiddelde belastingdruk zal die rijke groep dan bovendien van groter omvang moeten zijn dan de hoogste 3%. Nu steeg door de groei de reële welvaart van de grote groep met zo'n 3,8% per jaar. Dat betekent een verdubbeling van de rijkdom in ongeveer 18,5 per jaar. Wordt er, zoals hierboven bedoeld, 2% extra aan de lage inkomensstrekkers gegeven dan verdubbelt hun rijkdom niet in 18,5 jaren, maar slechts in 18 jaren! Anders gezegd: een offer van 13% gebracht door de rijke groep levert de rest net de helft op van de gewone jaarlijkse reële inkomensexpansie. Op zich, maar zeker in verhouding tot de groei, is het resultaat van deze inkomensherverdeling dus zeer gering.

In tabel 2 is ook nagegaan hoever men in de groep van alleen maar de werknemers moest gaan om een deel van hen in 1967 1,5% extra te geven. De rijkste groep onder hen moet dan worden uitgebreid tot 4,75%, beginnend bij een totaal inkomen van f. 20.000. Die groep moet vervolgens 9% terug, wat per procent voor de rest 0,17% extra impliceert. De opbrengst van wat prijscompensatie meer of minder in de cao's (een offer van hooguit enkele puntjes) is voor de rest dus te verwaarlozen. Toch is daarvoor onlangs

Tabel 2. Hoge en lage inkomens: de personele verdeling a)

Jaar	Inkomens groep (in guldens totaal inkomen)	Aantal inkomens- trekkers in % van het totaal	Beslag inkomen in % totaal		Offer in procenten besteedbaar inkomen	Opbrengst in % ontvangers (na belasting)	Idem in % ont- vangers per procent teruggang gevers
			vóór belasting	na belasting			
	(1)	(2)	(3)		(4)	(5)	(6)
1952	>10.000	3.24	20,4	15,2	29,4	5,2	0,18
1957	>15.000	3.02	18,0	13,6	22,2	3,5	0,16
1962	>20.000	2.94	17,4	13,0	18,4	2,7	0,15
1967	>30.000	3.07	17,6	13,1	13,6	2,0	0,15
1967	>20.000	4,75	15,8	14,1	9,0	1,5	0,17

(alleen werknemers)

a) Bronnen: Inkomens- en vermogensverdelingsstatistieken van het CBS.

en achteraf tevergeefs gestaakt. Daarbij overtroffen de offerers van een staker per maand (20% minder loon) de eventuele extra inkomsten per jaar!

Velen mikken bij de onderhavige vorm van inkomensverdeling niet zozeer op een achteruitgang van de hoge inkomens, doch meer op een stabilisatie ervan. Was daaraan in 1952 metterdaad begonnen dan zou in 1967, indien verder niets was veranderd, de rest na 15 jaar herverdelen een inkomen hebben gehad dat 10% hoger lag en zou de rijke groep 80% minder hebben dan thans. Of men aan dergelijke dingen in de nabije toekomst kan denken, hangt eerst en vooral af van de vraag of er nog groei zal zijn. Indien dit wel het geval is, wordt bepalend of een jaarlijks terugkerende herverdeling werkelijk kan worden volgehouden. Misschien is de rijkere groep in staat en bereid om eenmaal een offer van tien of meer procent te brengen. Dat hangt o.a. af van de overlegstructuur. Maar jaren achtereen hetzelfde doen lijkt politiek niet haalbaar en lijkt ook niet wenselijk. De relatieve achteruitgang in de hogere inkomens zal immers de rent-inkomens — als ze bestaan — daar doen verdwijnen. Het gaat hier om de gedeelten van de inkomens welke kunnen worden wegbelast terwijl de genietters ervan en eventueel hun noodzakelijke opvolgers en nieuwe collega's toch bereid blijven hetzelfde werk te doen. Het ligt misschien voor de hand die rent-inkomens bij de hoogste inkomensstrekkers te zoeken. Maar zijn de eventuele rents door belastingheffing en herverdeling eenmaal verdwenen 3) dan zullen de economische gevolgen niet uitblijven. In tweede instantie zal onder die omstandigheden voor velen geen extra voortgang van enkele luttele procenten worden geboekt, doch een teruggang van om te beginnen zo'n 20 procent per maand door werkloosheid. De economisch zwakkere betaalt dan mede het gelag.

Met dergelijke effecten kon in onze becijferingen geen rekening worden gehouden. Ook is niet ingegaan op een mogelijk met de herverdeling samenhangende teruggang in de besparingen en daardoor in de investeringen en de werkgelegenheid. Om dit tegen te gaan zou het kengetal van 0,15 per procent offer van de rijken nog lager moeten zijn wat betreft de consumptieve bestedingen van de rest.

De hier opgevoerde herverdeling betrof alle inkomensstrekkers. De hele restgroep had er dus baat bij. Zou men evenwel van de rijkste 3 procentgroep gaan herverdelen in de richting van alleen de sociale uitkeringen dan zou elk procent offer voor deze categorie in 1967 ongeveer 0,6 procent extra hebben opgeleverd. Een toewijzing uitsluitend aan de groep die toen minder dan f. 6.000 verdiende geeft zelfs 0,9% opbrengst per procent offer.

3) Een aanwijzing daarvoor is het bestaan van zwarte inkomens via belastingontduiking. Dit kan er immers op wijzen dat betrokkenen hun besteedbare inkomens gezien hun prestaties te laag vinden („negatieve” rent).

Vanzelfsprekend kan de op de werkelijk „onderste laag” van de bevolking gerichte politiek niet via vakbonden en de cao's worden gevoerd, omdat lang niet alle betrokkenen daaronder vallen. Het is zelfs de vraag of het huidige minimum-inkomensniveau van ongeveer f. 12.000 zich verstaat met omschrijvingen als arm of behoeftig. Zouden de verhoudingen sinds 1967 constant zijn gebleven dan valt altijd nog een groep van 37% van al onze inkomenstrek- kers in een categorie met een lager inkomen dan het mini- mum-loon⁴). Voor het consumptiegoederenpakket dat men nu met het minimumloon kan kopen zou in 1952 on- geveer f. 5.300 moeten zijn neergeteld. Iemand die dat toen evenwel verdiende, hoorde in dat jaar tot de 12% meest welvarende Nederlanders. Op dezelfde wijze hoort hij die thans f. 16.000 verdient tot de rijkste 7% van 1952. De „rij- keren” van toen hadden het vaak minder ruim dan deze „armen” van nu! Ook zulke zaken lijken in het kader van de debatten over de inkomensverdeling het overwegen waard.

3. Verdeling van groei

In de vorige paragraaf zijn de voor herverdeling in aan- merking komende bedragen aan alle inkomenstrekken toe- gevallen en niet alleen aan de werknemers. Dus ook de ou- den van dagen, de kleine zelfstandigen en andere sociaal zwakkeren kwamen aan bod, wat bij de concreet voorge- stelde ingrepen lang niet altijd het geval is.

De herverdeling in de richting van de sociaal zwakkeren geschiedt hier te lande vooral via de groei. Om weer enig kwantitatief inzicht te geven is tabel 3 opgesteld. Daarin staan groeivoeten van enkele macro-economische kengetal- len: het gaat steeds om de gemiddelde groei in vijf opeen- volgende jaren. Als eerste is de gemiddelde jaarlijkse expan- sie van de produktie van bedrijven opgenomen. De ontwik- keling in deze grootheid loopt overigens nagenoeg parallel met het reële nationale inkomen. Vervolgens werd de ar- beidsproduktiviteit in bedrijven weergegeven. Het verschil tussen de eerste twee regels is de gemiddelde vijfjaarlijkse groei van de werkgelegenheid.

Volgens de derde regel overtrof de expansie in de reële loonsom per werknemer in bedrijven bijna voortdurend de produktiviteitsontwikkeling, en die in de reële loonkosten in totaal derhalve de produktie. De reeds in paragraaf 2 gememoreerde toenemende arbeidsinkomens- en comple- mentair dalende winstquote was hiervan het gevolg. De groeisnelheid van de reële winsten bleef dan ook achter bij die van de produktie.

Tabel 3. De verdeling van de groei: (gemiddelde jaarlijkse groeicijfers) a)

	1952 t. m 1957	1957 t. m 1962	1962 t. m 1967	1967 t. m 1973	Totaal gemid- delde
1. Produktie van bedrijven	6,1	4,5	5,5	6,0	5,5
2. Arbeidsproduktiviteit in bedrijven	4,6	3,2	4,8	5,5	4,5
3. Reële loonsom per werknemer b)	4,5	3,6	6,1	6,1	5,0
4. Reëel vrij besteedbaar inkomen modale werknemer	3,5	3,5	4,5	3,6	3,7
5. Reële opbrengst directe belastingen b)	5,9	7,0	8,1	8,3	7,4
6. Reële uitkeringen sociale verzekeringen b)	18,5	5,5	15,2	10,8	12,5

a) Bronnen: Centraal Economisch Plan, kerngegevens.

b) Deflatiefactor: prijsindex particuliere consumptie.

Op haar beurt ligt de ontwikkeling in het vrij besteedbare inkomen van de modale werknemer, (gezin, twee kinderen, inkomen juist onder de premiegrens) weer lager dan de reële loon- en zelfs de produktiviteitsexpansie⁵). Ook dat gold voor de bruto- en nog veel sterker voor de vrij besteedbare winsten. Dat desondanks de particuliere consumptie zich ongeveer op het niveau van de produktie van bedrijven kon handhaven, staat mede in verband met de bestedingen van hen die niet direct bij het arbeidsproces zijn betrokken. De aanzienlijke stijging van hun overgedragen inkomens komt tot uitdrukking in die van de inkomensbelastingen (te denken is aan studiebeurzen enz.) en vooral in de uitkeringen van de sociale verzekeringen.

De grote opbrengsten van dit verdelingsproces zijn eerst en vooral te danken aan het feit dat de gehele economisch actieve bevolking erbij wordt betrokken. Het zal in de toe- komst echter moeilijk worden om hetzelfde expansieniveau vol te houden. In de eerste plaats neemt de verhouding tussen de niet-actieve en de actieve bevolking toe, onder meer door de verlenging van de leerplicht en de afzwakkende bevolkingsgroei (vergrijzing). Steeds minder mensen moeten dan steeds meer mensen onderhouden. Vervolgens is ook hier de vraag, of voorlopig nog een groei van de pro- duktie per hoofd haalbaar is zoals in de achter ons liggende periode, van doorslaggevend belang. De totale met de thans besproken vorm van herverdeling gemoede bedragen dreigen eigenlijk nu al de pan uit te lopen, zoals zovele andere collectieve zaken. De hoop bij uitblijven van de groei het dan dreigende gat steeds opnieuw te kunnen vul- len met behulp van een inkomenspolitiek in het vlak van de personele verdeling als in de vorige paragraaf besproken zal echter om daar al uiteengezette redenen ijdel blijken. Niet alleen de rijke, doch wederom de gehele actieve bevol- king zal zich dan extra offers moeten getroosten, wil er althans blijvend enig resultaat uitkomen. Daargelaten de kwestie hoelang men de sociale verzekeringen nog verder wenst op te schroeven in termen van uitkeringen per hoofd. In elk geval benaderen deze zo langzamerhand het mini- mumloon.

4. Afsluiting, conclusies

In het voorgaande werd de effectiviteit van drie vormen van inkomensherverdeling onderzocht. Dat geeft aanleiding tot de volgende overwegingen.

a. Een herverdeling van de winsten naar de arbeidsinko- mens had zeker in de jaren vijftig veel kunnen opleveren. In de jaren zestig is de bedoelde herverdeling een feit ge- worden. In het begin van de jaren zeventig was zelfs geen vrije consumptief besteedbare winst meer over, zodat bij verdere handhaving van de arbeidsinkomensquote op het huidige niveau deze bron lijkt te zijn opgedroogd. Daarmee is voorts de tegenstelling tussen arbeid en kapitaal op het vlak van de inkomensverdeling achterhaald. Het steeds weer polariserend cultiveren van deze tegenstelling getuigt dan ook van weinig gevoel voor realisme. Daargelaten de alge- mene vraag of het polariseren enige garantie biedt dat wer- kelijke en geen schijnbare tegenstellingen op de voorgrond treden. In de huidige situatie hangt met name de categori- ale verdeling over lonen en winsten eerst en vooral samen met de verdeling van de welvaart over de generatie van nu en die in de toekomst, of, anders gesteld, met de verdeling tus- sen vandaag en morgen. In dat kader is er zoiets als een sociaal optimum voor de arbeidsinkomensquote, wat bij

4) Daaronder horen dan wel veel personen met part-time jobs en voorts jeugdige werknemers.

5) Daar in het hier weergegeven cijfer ook de incidentele loon- vorming is verwerkt, welke evenwel niet aan elke (modale) werk- nemer toevalt, is het beeld eigenlijk naar de gunstige kant overtrok- ken.

de loononderhandelingen als uitgangspunt kan dienen voor de bepaling der ruimte. Het is overigens de vraag of dit optimum niet is overschreden.

b. De personele verdeling van hoge naar lage inkomens wordt bepaald door schaarstefactoren, maar ook door machtsposities en marktonvolkomenheden. Een op externe democratisering van het onderwijs en neutralisering van machtsposities gerichte politiek kan daarom op lange termijn nivellerend werken. In principe hoeft een onmiddellijke herverdeling algemeen economisch geen schadelijke neveneffecten op te roepen mits de ermee gemoede over te dragen gelden afkomstig zijn uit rentinkomens. Bij gebrek aan voldoende inzicht in de gekwantificeerde oorzaken, determinanten en gevolgen van de personele verdeling kunnen in feite echter de rent-inkomens niet worden opgespoord. Als ze er al zijn ligt het voor de hand ze te zoeken in de groep van de hoogste inkomensstrekkers. In onze berekeningen werd daarom uitgegaan van de drie procent met de hoogste inkomens, beslag leggend op ruim dertien procent van het te lande totaal verdiende inkomen na belasting. De kwantitatieve verhoudingen zijn derhalve zodanig dat per procent teruggang van deze rijke groep hooguit 0,15% vooruitgang van de rest is te realiseren. Afgezet tegen de normale stijging van de inkomens in de laatste decennia is de opbrengst van deze vorm van herverdeling dan ook praktisch te verwaarlozen. Zelfs indien men in staat zou zijn de rijke groep één keer 14% in besteedbaar inkomen terug te dringen zou de rest daar nog maar ruim 2% beter van worden. Een blijvende bron voor een herverdeling van enige importantie lijkt hier niet aanwezig. Het is immers hoogst onwaarschijnlijk dat dergelijke grote offers voor de rijkere meerdere keren worden gebracht. Voorts zouden dan met het verdwijnen van de rijken en de rent-inkomens ook de nadelige economische gevolgen van zich doen spreken, met name voor de sociaal zwakkeren. Geconstateerd is overigens bij de berekeningen dat er door de stijging van de gemiddelde belastingdruk welbeschouwd een belangrijk stuk nivellering plaats heeft en had.

c. De verdeling van de groei heeft zoden aan de dijk gezet. In hoge mate de winsten, maar ook de besteedbare inkomens van de werknemers bleven achter op de produktiviteitsontwikkeling. Dit maakte een aanzienlijke uitbreiding van de collectieve voorzieningen (onderwijs) en de sociale uitkeringen mogelijk. Wij hopen dat deze herverdeling ook werkelijk aan de juiste mensen, de zwakkeren in onze samenleving, ten goede komt. Stopt evenwel de groei dan is het met deze mogelijkheid gedaan hoewel de gewenste sociale overheveling in verband met de stijgende verhouding tussen niet-actieve en actieve bevolking zeker nog zal toenemen, in procenten van het nationale inkomen.

d. Het ligt mede daarom voor de hand de eventuele afroming van de hogere inkomens niet vooral te richten op de lager betaalden onder de werknemers via de salarisschalen en de cao's. Wij zouden nadrukkelijker moeten streven naar een sociaal bepaald minimum inkomen voor ieder die daar anders om geldige redenen niet aan toe zou komen. Het kwantitatieve effect van hoog naar werkelijk laag is vanzelfsprekend beduidend groter dan van hoog naar de rest. Het lijkt geen twijfel dat aan de hogere inkomensstrekkers bij de besprekingen hierover een eigen plaats toekomt. Niet alleen omdat het om verlaging van hun inkomens gaat, maar ook omdat zij toch zeker meer zouden mogen vast-

stellen welke bestemming de aldus vrij komende gelden krijgen. Bovendien kunnen gevers en ontvangers niet door één en dezelfde delegatie worden vertegenwoordigd. De bedoelde inkomenspolitiek vraagt dus een andere overlegstructuur dan die welke juist wat de inkomens betreft geënt is op een verouderde tegenstelling tussen arbeid en kapitaal. Is de fase van het aanvaardbare sociale minimum-inkomen voor iedereen achter de rug dan zou de herverdelingsmogelijkheid nog eens verder kunnen worden bestudeerd. Dat tijdstip lijkt overigens niet ver meer.

e. In de discussie rond de inkomensherverdeling heeft een vaak emotioneel geladen idealisme de overhand. Gezien de risico's, de opbrengsten en de mogelijkheden van de nivellering mag van een nuchtere en pragmatische aanpak meer worden verwacht.

A. H. J. Kolnaar

Appendix. De berekening van de overwinst

In de bijlagen van het Centraal Economisch Plan wordt de produktie van bedrijven tegen factorkosten (exclusief indirecte belastingen en subsidies) gesplitst in looninkomen en overig inkomen. Van het overig inkomen werden door mij de inkomens van zelfstandigen afgetrokken. Nu resulteert de winst (looninkomens plus inkomens zelfstandigen in procenten van de genoemde produktie van bedrijven levert dan de arbeidsinkomensquote van bedrijven op). De berekening verliep verder als volgt: van de zojuist genoemde winst wordt de vennootschapsbelasting afgetrokken, en ook het gedeelte van de winst dat per saldo naar het buitenland vloeit. Nu resulteert de in het binnenland beschikbare winst. Deze wordt vergeleken met het totaal van de netto investeringen van bedrijven (na aftrek van de afschrijvingen) in vaste activa en voorraden. Het verschil is dan de vrij consumptief besteedbare overwinst. De fictie hierbij is dat bedoelde investeringen alleen uit de winsten worden gefinancierd. Dit is in het algemeen niet juist. Via de pensioen- en levensverzekeringsmaatschappijen bijvoorbeeld wordt per saldo ook door de loontrekkers gespaard. Deze gelden worden echter voor een belangrijk gedeelte besteed voor de financiering van duurzame consumptiegoederen als woningen en van collectieve voorzieningen via de kapitaalmarkt. Toch zal door weglating van wat dan voor bedrijfsinvesteringen overblijft het bedrag van de overwinst telkens opnieuw wat zijn onderschat.

Ook de overheid financiert bedrijfsinvesteringen. Daar staat tegenover dat hierboven geen rekening is gehouden met over uitgekeerde winsten te betalen inkomstenbelastingen.

Een niet naar behoren op de winsten in mindering gebrachte post is die voor onderzoek- en ontwikkelingsprojecten. Toch dragen ook deze gelden het karakter van sociale lasten (technische vooruitgang geeft groei voor iedereen). Wat dit betreft zou de overwinst zijn onderschat. Wanneer de jongste herberekeningen juist zijn dan zouden vervolgens zeker in de laatste jaren de arbeidsinkomensquota hoger zijn dan de door ons gebruikte gegevens suggereren. In dat geval is de winst opnieuw te hoog gesteld.

Fundamenteel in de berekening is tenslotte de vraag of de winstcijfers als uitgangspunt op zich juist zijn. In dit verband valt te denken aan het verschijnsel van de zwarte winsten aan de ene en eventuele schijnwinsten als gevolg van wisselende waarderingsmaatstaven van bijvoorbeeld de voorraden en het machinepark aan de andere kant.

De in tabel 2 weergegeven cijfers zijn juist indien al de bovengenoemde positieve en negatieve factoren elkaar zouden opheffen. Staande de ongewisheid hiervan is het verloop van de cijfers in deze tabel voor onze beweringen toch voldoende illustratief.

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds ESB in: in vrijwel elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:

ADVERTENTIE-AFDELING ESB, POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (010) 26 02 60

Burgerlijke ongehoorzaamheid, misdaad en de ongehoorzame burger

PROF. DR. G. P. HOEFNAGELS *

Sinds Schuyt het begrip burgerlijke ongehoorzaamheid uit Amerika in Nederland invoerde 1), is de term nogal eens misbruikt. Onwettig gedrag van pomphouders, verzet van studenten tegen collegegeld, verzet van de middenstanders, zelfs belastingontduiking via pleziervaartuigen, zijn als burgerlijke ongehoorzaamheid aangeduid. Zelfs de minister van Justitie vervaagde het begrip burgerlijke ongehoorzaamheid tot allerlei vormen van massale wetsovertreding (in een interview in *Elseviers Weekblad* van 23 maart 1974). Hetzelfde misbruik van de term burgerlijke ongehoorzaamheid werd toegepast door Mr. Geurtsen in zijn leidende functie bij de middenstandsorganisaties waar hij dreigde met burgerlijke ongehoorzaamheid, terwijl hij gewoon doelde op gezamenlijke wetsontduiking. Van Mr. Geurtsen als voorzitter van de Vaste Commissie van Justitie had beter verwacht mogen worden: a. inzake kennis van termen; b. inzake dreiging met misdaad.

De minister trapte in a, maar niet in b door te antwoorden: „Wij zullen niet wijken voor onverantwoorde leiders die hun duistere doeleinden proberen te bereiken door hun leden op te hitsen tot burgerlijke ongehoorzaamheid” (23 april 1974). De minister voert hier overigens een novum in: door de context („ophitsen”, „duistere doeleinden”) tracht hij de term burgerlijke ongehoorzaamheid verdacht te maken. Een taalkundige degradatie-ceremonie. De minister had het zich linguïstisch-politiek makkelijker gemaakt door eenvoudig van misdaden te spreken.

Schuyt heeft verschillende malen geprobeerd het misbruik te corrigeren: in de *NRC* over collegegeld, voor de radio over de pomphouders. In *de Tijd* van 24 februari 1973 besluit Schuyt zijn correctie met de zin: „Ik houd niet van mensen die een God zijn in het diepst van hun belangen”. Maar hij moet zich gevoeld hebben als de tovenaars die de opgeroepen gevolgen niet meer kon keren.

Er zit een aantrekkingskracht in de term die voor een criminoloog interessant is. Allerlei vormen van openlijke of massale wetsovertreding, misdaden, worden door de term min of meer gebagatelliseerd c.q. linguïstisch gesanctioneerd: de overtreder is geen misdadiger maar een ongehoorzame burger. Linguïstisch een interessant verschijnsel voor de criminoloog. De diefstal van zevenentwintig miljoen in Londen heette „de treinroof”, de diefstal van eenzelfde bedrag in de bankwereld in diezelfde periode heette „een financiële manipulatie” 2). Met name als het witte-boorden-criminaliteit betreft, ontstaat de behoefte aan bedekkende terminologie. Dit is een algemeen verschijnsel: steeds wordt officieel en officieus gesuggereerd dat witte-boorden-criminaliteit geen „echte” misdaad is.

„Blue-collar-crime” (inbreken, stelen) is „echt”, „white-collar-crime” (7 ton gif per dag spuiten, 5 ton belasting verduisteren) is „niet echt”. De bromfietsendief „aanvaardt” dat hij voor de strafrechter komt en zo tot misdadiger wordt benoemd. Dit aanvaarden heeft wel vele gradaties, maar in ieder geval „pikt” hij het. De „white-collar-crimi-

nal” die vervolgd wordt, aanvaardt het niet, gaat hierom zelfs spreken van „een politiestaat” (aldus de vertegenwoordiger van een verzekeringsmaatschappij in maart 1974 ten processe verdacht van tegenwerken van de fiscale opsporingsdienst). Het meten met twee maten is een symptoom van een „white-collar”-maatschappij en dat verdwijnt niet door hen een paar keer als verdachten in een strafproces te plaatsen.

Misdaad blijft een benoemingsproces; wie benoemt, heeft macht en de machtige benoemt. „Als ik een woord gebruik”, zei Humpty Dumpty op een wat minachtende toon, „dan betekent het niets anders dan ik bedoel. Niet meer en niet minder”. „Het is de vraag of je woorden zoveel betekenissen tegelijk kunt geven”, zei Alice. „Het is de vraag”, zei Humpty Dumpty, „wie de baas is. Dat is alles” (uit Carroll: *Alice in Wonderland*).

De burgerlijke ongehoorzaamheid is een nieuwe „cover” geworden om witte-boorden-criminaliteit aan de misdaad te onttrekken. Dit is niet wat Schuyt bedoeld heeft en het is ook geen verhelderende begripsverruiming. Naar de oorspronkelijke definitie van „white-collar-crime” (door Sutherland in 1934 gebruikt) zouden pomphouders en middenstanders, reeds door gemis aan het element „high status”, niet onder witte-boorden-criminaliteit gebracht kunnen worden, maar ook het begrip „white-collar-crime” is sinds 1934 gedemocratiseerd. Trouwens, met de Bovag en de oliemaatschappijen erachter, werd er wel weer wat status verleend aan de daders van Glanerbrug e.d.

De immuniteit van witte-boorden-misdadigers, hun kleinere kans om „gepakt” te worden, impliceert een distributieve onrechtvaardigheid. Deze onrechtvaardige verdeling van strafrechtstoepassing berust niet — laten we hierover duidelijk zijn — op een conflict tussen een officieel en een officieus normensysteem. In de wet is officieel alles duidelijk: „white-collar-criminality” bestaat uit strafbare feiten. Maar zowel door de uitvoerder van de wet als door andere burgers wordt er gewerkt met maatschappelijk geconditioneerde gevoelens over „echte misdaden”. Op deze maatschappelijke rituelen rond misdaad (waarop wij in een ander artikel willen terugkomen) en niet op grond van juridische begrippen berust het misdaad-concept. „White-collar-criminality” demonstreert wel een conflict tussen een expliciet en een impliciet normensysteem dat dwars door de opvattingen van officials (van wetgeving, opsporing, vervolging en berechting) en dwars door de gevoelens van gehoorzame en ongehoorzame burgers heenloopt.

* De auteur is hoogleraar aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.
1) C. J. M. Schuyt, *Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid*, dissertatie, Leiden, 1972, 423 blz., f. 29,50.
2) H. Bianchi geeft hiervan nog meer voorbeelden in *Stigmatisering*, Kluwer, Deventer, 1971.

Dit is wel een vorm van dubbele moraal, maar zoals hier-voor reeds blijkt, ook weer zo ingewikkeld en nog zo sterk gedragen door maatschappelijke rituelen dat men de uitvoerders van het officiële systeem niet zonder meer „hypocrisie” mag toeschrijven zoals wel gebeurt. Met name politie en justitie zitten op de kruislijnen van deze dubbele moraal. Om hier af te komen, zijn, behalve een zuiver gebruik van termen, ook structurele maatregelen nodig, zoals instelling van speciale milieupolitie, ten einde de impliciete waarden in juridische normen om te zetten. Milieupolitie wordt dan even aanvaardbaar als fiscale recherche.

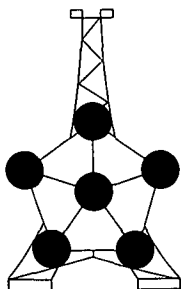
Schuyts burgerlijke ongehoorzaamheid vereist: 1. onwet- tigheid; 2. gewetenszaak; 3. betekenissamenhang tussen be- kritiseerd object en gekozen handelwijze; 4. weloverwogen handelwijze; 5. openlijkheid; 6. meewerken aan arrestatie en vervolging; 7. aanvaarden van risico van een straf; 8. legale middelen zijn eerst geprobeerd; 9. geweldloosheid; 10. rechten van anderen worden zoveel mogelijk gerespecteerd. Het feit dat deze tien kenmerken door de opbouw van Schuyts dissertatie pas op blz. 311 en volgende worden be- handeld, is wellicht een voor de hand liggende oorzaak van het feit dat de minister en andere burgers, van wie een beter gebruik van het begrip burgerlijke ongehoorzaamheid verwacht mag worden, zo slordig ermee zijn omgesprongen.

Bedrijfsomzet valt niet zonder meer onder burgerlijke ongehoorzaamheid, want is geen gewetenszaak. Evenmin de

hoogte van collegegeld; de actie hiertegen is trouwens nog geen onwettige handeling. Ontduiking van de prijswetge- ving door de middenstand is in tegenstelling tot de sugge- sties van Mr. Geurtsen en minister Boersma, geen burger- lijke ongehoorzaamheid. Een financiële zaak is geen gewetenszaak. Onwettige milieuvervuiling evenmin, want ook al gebeurt het herhaaldelijk en openlijk, een economisch mo- tief is geen gewetenszaak en milieuvervuiling is bovendien meestal niet geweldloos. Kortom, een ongehoorzame burger is niet hetzelfde als een burgerlijk ongehoorzame. Hier is meer voor nodig.

Wellicht hebben de ouders die in 1972 het Medisch Opvoedkundig Bureau in Leiden bezetten ten einde de me- disch psychologische behandeling van hun kinderen voort- gang te doen vinden, burgerlijk ongehoorzaam gehandeld. De politierechter sprak hen op grond van Schuyts kenmer- ken over burgerlijke ongehoorzaamheid vrij. Maar in hoger beroep werden zij veroordeeld. Overigens zijn een strafrech- telijke veroordeling en burgerlijke ongehoorzaamheid, zoals uit de kenmerken blijkt, zeer wel verenigbaar. De burgerlijk ongehoorzame mist de strafrechtelijke immuniteit van de witte-boorden-misdadiger. En dat strekt de burgerlijk ongehoorzame tot eer.

G. P. Hoefnagels

Energie-kroniek

Het nut van energiebesparingen

DR. A. A. DE BOER

Onlangs hield de stichting Toekomst- beeld der Techniek een symposium over energiebesparingen. Een week voor het symposium verscheen ter gelegenheid van dit evenement een speciaal energie- nummer van *ESB* 1) waarin o.a. artike- len voorkwamen van twee van de in- leiders op het symposium, nl. de hoog- leraren Latzko en Klaassen. Basis voor de besprekingen op het symposium was een uitgebreid boekwerk, dat het licht zag onder de titel *Energy conser- vation, ways and means* 2) en waarin een aantal studies werden gepresenteerd over de mogelijkheid het energie- verbruik te reduceren, met name door besparingen te realiseren bij gebruik resp. omzetting van aardolie en aardgas.

Verder waren aan een drietal personen commentaren gevraagd op de studie, en wel aan Prof. Dr. J. Kommandeur, Dr. S. L. Mansholt en de heer Wouter van Dieren. Het commentaar van Dr. Mansholt verscheen eveneens als

artikel in het genoemde speciale nummer van *ESB*.

De op het symposium gehouden in- leidingen zullen, evenals een samen- vattende van de drie commentaren en een overzicht over de belangrijkste punten die tijdens de discussie naar voren werden gebracht, eind augustus worden gepubliceerd in een speciaal nummer van het tijdschrift *De Ingenieur*. In een inleidende beschouwing en een af- sluitend commentaar, die eveneens in dit nummer van *De Ingenieur* zullen worden opgenomen, heb ik getracht tot een afgerond beeld te komen van de be- handelde problematiek en dit beeld te plaatsen in het groter verband van de energieproblematiek in het algemeen; hier zal ik mij derhalve beperken tot enkele algemene beschouwingen over het symposium en de betekenis van de resultaten.

De eigenlijke studies over de be- sparingen waren in het symposium- document en de inleidingen weliswaar

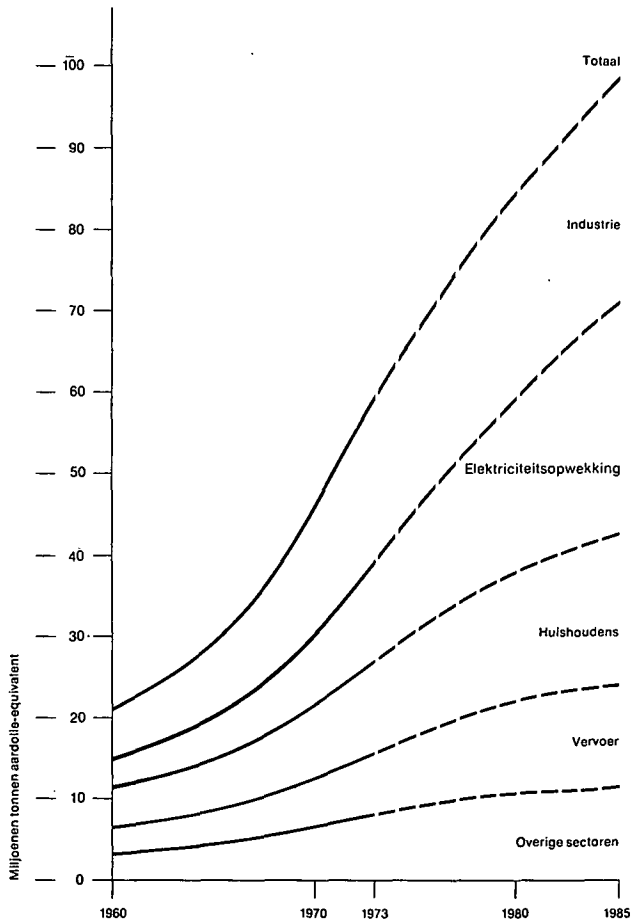
ingebod in algemene beschouwingen over de groei van het energieverbruik, de grondstoffenpositie, de economische en sociale facetten van de energie- voorziening en de rol van alternatieve energiebronnen, maar de initiatief- nemers hadden in feite geen andere pre- tentie dan na te gaan welke bijdrage in het technische vlak kan worden ge- leverd tot een besparing op voornamelijk aardolie en aardgas voor de periode van nu tot 1985. Daarnaast werd de extra energiebehoefte begroot, die voort zou vloeien uit een goed milieubeheer. Bij die berekeningen is uitgegaan van een prognose, die is weergegeven in figuur 1.

De zonder diepgaande ingrepen in de economische omstandigheden bereik- bare besparingen op het aldus begrote

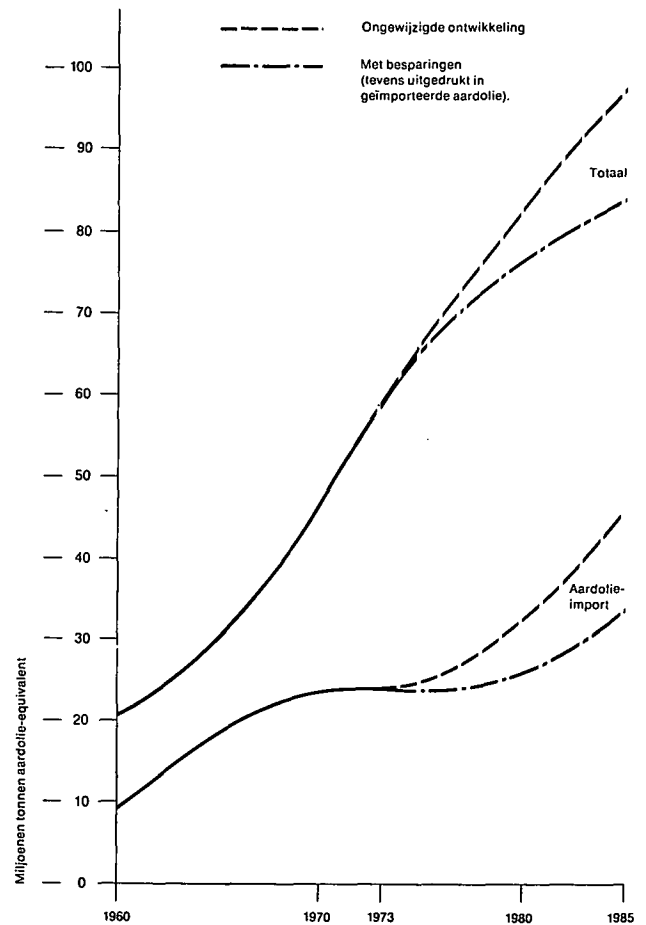
1) *ESB* van 5 juni 1974.

2) *Energy Conservation: ways and means*. Publ. nr. 19 van de Stichting Toekomstbeeld der Techniek, Prinsessegracht 23, Den Haag.

Figuur 1. Ontwikkeling Nederlands verbruik van primaire energiedragers voor energie-opwekking bij ongewijzigde voortzetting van de ontwikkeling

Figuur 2. Invloed besparingen op het Nederlands energieverbruik

energieverbruik anno 1985 en de supplementaire energiebehoefte die voortvloeit uit een verantwoord milieubeheer, zijn samengevat in onderstaande tabel.

Industrie	- 2,1%
Elektriciteitsopwekking	- 1,0%
Huishoudingen	- 9,0%
Utiliteitsbouw	- 1,0%
Vervoer	- 1,9%
Milieu	+ 1,0%
Totaal	- 14 %

De post huishoudingen omvat uiteraard de verwarming van de woning; het belang van deze post blijkt duidelijk uit deze cijfers. Om de betekenis van deze besparing te begroten moeten twee kanten van de energieproblematiek worden onderscheiden, nl. het fenomeen van de exponentiële groei en de samenstelling van het energiepakket voor de komende periode.

Met betrekking tot de groei heb ik in een vorig artikel uiteengezet 3) dat een besparing op het energieverbruik die niet doorbijt in de groei zelve, nauwelijks van enige betekenis is. Anderzijds, als eenmaal een stabilisatie zou kunnen worden bereikt, is het al evenmin van belang of wij nu een percent of tien, vijftien meer of minder gebruiken. Besparingen hebben dus globaal gezien weinig betekenis; hetzelfde kan men mutatis mutandis zeggen van optimis-

tische perspectieven wat betreft de brandstoffenreserves en voor de bescheiden bijdrage van sommige *energy-flows* als de energie van zon en wind en water. De grote boosdoener is de exponent.

Wat betreft het tweede facet van de energievoorziening moet men rekening houden met de waarschijnlijkheid dat zonder een wijziging van de samenstelling van het energieconsumptiepakket onze huidige grote afhankelijkheid van koolwaterstoffen aanleiding kan geven tot knelpunten. Men moet hier, behalve met de huidige marktsituatie ook denken aan de aanstaande uitputting van het aardgas, waarover Drs. B. de Vries en Prof. Kommandeur nog onlangs in dit tijdschrift hebben geschreven 4) en op langere termijn aan het geringe aandeel van de aardolie in de beschikbare reserves, waarover Prof. Latzko schreef in het energienummer van 5 juni 1974 van *ESB*. Dit betekent, dat het zeker van belang is voor de periode tot 1985 een strategie uit te stippelen waarbij gestreefd wordt naar een besparing in die sectoren. Als die besparingen doorwerken in de groei is dat mooi meegenomen.

De besparing in kwestie is dus belangrijk, maar onvoldoende. Men moet echter niet vergeten dat hier slechts één mogelijkheid tot vermindering van het

energieverbruik is aangesproken, namelijk de technische besparing bij gebruik en omzetting van primaire energie. Belangrijk is, dat de vraag of deze besparing te realiseren is, onder bepaalde voorwaarden bevestigd kan worden beantwoord. Een groot deel van de besparingen valt immers in de sector van de verwarming van gebouwen en woningen en deze sector leent zich bij uitstek voor het doorvoeren van besparingen met behulp van daarop afgestemde politiek. In de eerste plaats kan met behulp van bepaalde voorschriften met betrekking tot bouw, isolatie en verwarming een besparing worden afgedwongen. Dit geldt uiteraard ook in zekere mate in andere sectoren, zoals die van het vervoer. Maar een mede op energiebesparing afgestemde politiek is meer dan een kwestie van bouwvoorschriften en reglementen: de gehele infrastructuur die voor een belangrijk deel bepaald wordt door het in dezen te voeren beleid, is van belang. Dit geldt vooral voor de energievoorziening zelf. Het is duidelijk dat de opkomst van het

3) Een wereldplan voor energie, *ESB*, 5 juni 1974, blz. 469.

4) Aardgas in West-Europa, *ESB*, 26 juni 1974, blz. 544.

aardgas voor een belangrijk deel is bepaald door de gevoerde politiek met betrekking tot de aanleg van een aardgasnet en de overschakeling op aardgas voor het gebruik in huishoudens en industrie; deze ervaring kan ons inspireren tot het hanteren van dit beleids-werktuig in de toekomst. Maar ook de ruimtelijke structuur van de samenleving heeft, o.a. via de verkeersintensiteit die daaruit voortvloeit, invloed op het energieverbruik. Men zal dus zorgvuldig de noodzaak van een energiebesparing moeten overwegen resp. afwegen tegen andere criteria om tot een optimaal energieverbruik te komen.

Wanneer langs deze lijnen gestreefd wordt naar een efficiënter gebruik van energie en het voorkomen van verspillingen en van rooibouw op onze planeet, zal dit een effect kunnen hebben dat uitgaat boven een besparing als hier berekend voor het jaar 1985. Een politiek die bewust is gericht op een wijziging van ons energieverbruikspatroon zou een extra impuls kunnen geven aan de verandering van mentaliteit die zich nu al begint af te tekenen. De snelle wagen met een drie liter motor is al minder „in“ dan vroeger en het bekend worden van

plannen voor de bouw van een industriële installatie die de bouw van een extra eenheid voor de elektriciteitsproductie nodig maakt, geeft al minder aanleiding tot juichende plaatselijke overheden dan vroeger.

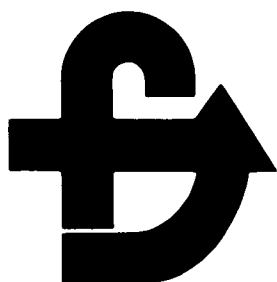
Uiteraard speelt het hogere prijsniveau een rol, zowel wat betreft het energieverbruik als geheel, als met betrekking tot de keuze van minder energie-intensieve produkten en processen. Maar het is uiteraard niet gezegd dat het resultaat van deze invloed automatisch tot een optimale situatie leidt. Politieke beslissingen moeten worden genomen — men denke aan de vaststelling van de aardgasprijs in relatie tot de olieprijs — die van invloed kunnen zijn op de rentabiliteit van bepaalde bedrijfstakken.

Een ander aspect van de prijsverhoging is, dat een verschuiving van de aanbodcurve niet alleen de afzet verkleint aan de gegoede consument, maar bovendien de minder bedeelde vrager uitschakelt. In concreto: de hoge prijs brengt ons er wel toe iets minder te verbruiken of te verspillen, maar wij kunnen ons nog altijd verspillingen permitteren ten laste van de portie energie die

bij een lager prijsniveau door de arme landen kon worden afgenomen. Een vermindering van de vraag bij een niet te hoog prijsniveau blijft dus altijd nog zijn aantrekkelijke kanten behouden.

De studie van de Stichting Toekomstbeeld der Techniek is een begin, een goed doorwrocht begin. Verdere studies zijn nodig naast politieke activiteit om van mogelijkheden realiteiten te maken. Op dit gebied zijn overigens zonder twijfel ook elders onderzoeken verricht. Opvallend is bijvoorbeeld dat het door de Commissie van de Europese Gemeenschappen voorgestelde Europese energiebeleid gebaseerd is op een strategie, waarbij wordt aangenomen dat door een rationeel gebruik van energie het binnenlandse verbruik in de landen van de EG 10% lager kan liggen dan de oorspronkelijk voor 1985 geraamde hoeveelheid, een percentage dat in het licht van de hier besproken symposiumstudie zeer geloofwaardig klinkt. Maar voor die studie geldt, evenals voor de Europese plannen, dat zij niet geschreven zijn om te dienen als interessante lectuur voor geïnteresseerde vaklieden. Het woord is nu aan de politici.

A. A. de Boer

Fisconomie

1,4 miljard extra ruimte

PROF. DR. L. KOOPMANS*

Een belangrijke mededeling

De nota over de uitvoering van de rijksbegroting 1974 — de zogenoemde voorjaarsnota — bevat een belangrijke mededeling 1). Op blz. 4 zeggen minister van Financiën Duisenberg en staatssecretaris De Goede dat het kabinet voornemens is de methodiek van het structurele begrotingsbeleid te herzien door voortaan uit te gaan van één totale begrotingsruimte. De in te dienen rijksbegroting 1975 zal aan zulk een kader worden getoetst. Het kabinet volgt hiermede het advies van de studiegroep Begrotingsruimte (kamerstuk 12480, nr. 3 en 4). Dat is een juist besluit. De doeleinden van het structurele begrotingsbeleid worden er beter mee gediend. Bovendien wordt door de wijziging in de methodiek voor 1975 de

in 1974 ontstane extra begrotingsruimte zichtbaar gemaakt.

Voordelen van de totale ruimte

De huidige methodiek van het structurele begrotingsbeleid vertoont ver-

Deze rubriek wordt verzorgd door het
Fiscaal-Economisch Instituut van de
Erasmus Universiteit Rotterdam

schillende gebreken. In de eerste plaats maakt de splitsing van de begrotingsruimte in reële en louter nominale compartimenten deze methodiek nogal ingewikkeld. In de tweede plaats wordt de stijging van de rijksuitgaven die voortvloeit uit prijsstijgingen anders behan-

deld dan de uitgavenstijging, die het gevolg is van een loonstijging. De laatstgenoemde uitgavengroei wordt zonder meer gehonoreerd, terwijl het eerstgenoemde accres moet worden opgevangen binnen de reële ruimte door inkrimping van het volume van overheidsactiviteiten. Die inkrimping is dan niet een bewuste keuze, maar komt terecht in die sectoren, waar de beperking technisch en administratief nog mogelijk is. Het beoogde programma-effect — de term is van Stevers — wordt erdoor verstoord.

* Ik ben Mr. A. H. E. M. Wellink, van het Ministerie van Financiën, erkentelijk voor zijn waardevolle opmerkingen.
1) Kamerstuk 1973-1974, 12959.

De onderstaande tabel geeft een beeld van het verloop van het volume van de materiële overheidsbestedingen.

	(mutaties t.o.v. vorig jaar)		
	1971	1972	1973
• Volume materiële overheidsbestedingen (d.w.z. overheidsinvesteringen en consumptie, excl. lonen en salarissen)	+ 3,0%	- 5,5%	- 2,5%
• Volume nationaal produkt	+ 3,5%	+ 4,5%	+ 5,0%

In de derde plaats leidt de huidige methodiek bij een sterke inflatie tot een niet bedoelde vermindering van het begrotingstekort, dat op lange termijn moet worden aangehouden. Dat is het gevolg van het overschot dat bij een sterke loon- en prijsstijging ontstaat op het proportionele deel van de nominale ruimte.

De methodiek van de totale ruimte, die door de studiegroep Begrotingsruimte is voorgesteld, kan deze tekortkomingen goeddeels uit de wereld helpen. De overstap op de totale ruimte is alleszins gerechtvaardigd.

Extra ruimte

Deze overstap heeft als plezierige bijkomstigheid dat automatisch een extra stuk begrotingsruimte boven water komt van 1,4 miljard gulden. In de methodiek van de totale ruimte wordt bij de uitvoering van de begroting de ruimte bijgesteld voor de extra belastingontvangsten, die voortvloeien uit een sterkere prijsstijging van het nationale inkomen dan bij de opstelling van de begroting werd verwacht.

Als gevolg van een sterkere prijsstijging van het nationale inkomen in

1974 neemt de proportionele nominale ruimte in dat jaar met 2.150 mln. toe. Door de sterkere prijsstijging valt voorts de nominale progressiekop in 1974 nog eens ca. 340 mln. hoger uit. Daartegenover staan de extra uitgaven voor algemene salarismaatregelen van 1.090 mln., zodat er een overschot is van 1.400 mln. In de nieuwe methodiek wordt dit bedrag als extra ruimte aangemerkt.

In de huidige methodiek van het structurele begrotingsbeleid is dit overschot uiteraard ook aanwezig. Aangezien in de bedoelde systematiek van de veronderstelling wordt uitgegaan, dat de overschotten en de tekorten op de inflatoire ruimte elkaar op de wat langere termijn compenseren, zou dit voorschot niet zonder meer mogen worden besteed. Er zou voor 1975 tot een bewuste bijstelling van het begrotingstekort moeten worden besloten (iets

Stichting het Nederlands Economisch Instituut

Verslag over 1973

Curatorium

Aan het einde van het verslagjaar traden de heren Mr. M. G. de Bruin en Dr. H. M. H. A. van der Valk af. De afgetreden Curatoren werden per 1 januari 1974 opgevolgd door de heren Prof. Dr. C. F. Karsten (Laren N.H.) en Dr. B. Pruijt (Bilthoven). Het Dageelijks Bestuur is per 1 januari 1974 als volgt samengesteld: Jhr. Mr. J. H. Loudon (voorzitter), Dr. W. T. Kroese (ondervoorzitter), Dr. D. M. N. van Wensveen (penningmeester), Prof. Drs. H. W. Lambers (secretaris).

Directorium en Secretariaat

Prof. Dr. L. H. Klaassen, president-directeur
 Prof. Dr. H. C. Bos, directeur
 Prof. Drs. H. W. Lambers, directeur
 Prof. Dr. J. H. P. Paelinck, directeur
 Drs. E. H. Mulder, adjunct-directeur
 Drs. P. J. Montagne, algemeen secretaris
 Drs. A. de Wit, secretaris

Redactie Economisch Statistische Berichten

Commissie van Redactie:
 Prof. Dr. H. C. Bos, Drs. R. Iwema, Prof. Dr. L. H. Klaassen, Prof. Drs. H. W. Lambers, Drs. P. J. Montagne, Prof. Dr. J. H. P. Paelinck, Drs. A. de Wit.

Redacteur-secretaris:
 Drs. L. Hoffman

Algemeen

Op 31 december telde het Instituut naast directeuren 71 medewerkers. Ook dit verslagjaar was een aantal buitenlandse gasten voor kortere of langere tijd op het Instituut werkzaam.

Werkzaamheden

Economisch Statistische Berichten

Het weekblad verscheen als gebruikte-

lijk 51 maal; de jaargang telde 1.112 (het vorige jaar 1.220) bladzijden (exclusief omslag en register).

Het onderzoekingswerk

De studie over de industrialisatie en regionale samenwerking voor Zuid-Oost-Azië, uitgevoerd onder auspiciën van de Economische Commissie van de Verenigde Naties voor Azië en het Verre Oosten, werd afgesloten; het eindrapport werd door de adviescommissie goedgekeurd en voor ruime verspreiding en spoedig gebruik aanbevolen.

Voor de uitvoering van de economische-planningstudies voor het *Lower Mekong Basin* bevonden zich twee medewerkers gedurende het verslagjaar in Bangkok. De macro-economische lange-termijnstudies voor de vier Mekong-landen werden voltooid. Deelgenomen werd aan het onderwijsprogramma aangaande „river basin planning”, in Bangkok georganiseerd door het UN Asian Institute for Economic Development en Planning in

wat ook al bij de voorbereiding van de rijksbegroting voor 1974 is geschied). Omdat deze bijstellingen veelal met enige vertraging op de feitelijke ontwikkeling volgen, treedt in de tussenliggende periode een niet bedoelde vermindering van het begrotingstekort op. Dat is ook te zien in de voorjaarsnota. Voor 1974 komt het begrotingstekort (excl. de conjunctuurstimulerende maatregelen) naar verwachting uit op 1.218 mln., terwijl het structureel wenselijke tekort volgens blz. 33 van de miljoenennota 1974 2.058 mln. is (incl. de aflossingen op de staatsschuld).

In de methodiek van de totale begrotingsruimte moet de extra ruimte van 1.400 mln. worden aangewend. Afgezien van de mogelijkheid dit bedrag aan te wenden voor belastingverlaging, betekent dit voor 1975 een toelaatbare verhoging van het uitgaven-niveau tot hetzelfde bedrag.

samenwerking met het Mekong-secretariaat. Bovendien werd medegewerkt aan een in Saigon gegeven cursus over „project-appraisal”.

Op verzoek van de regering van de *Nederlandse Antillen* assisteert en adviseert het Instituut gedurende een meerjarige periode het Departement Sociale en Economische Zaken aldaar met betrekking tot het creëren van een aantal essentiële instrumenten van economische politiek. Het betreft hier in het bijzonder het opzetten van nationale rekeningen, het uitwerken in een model van de externe en interne samenhangen in de volkshuishouding van de Nederlandse Antillen en het uitvoeren van economische prognoses. Bij deze werkzaamheden, waarvoor twee medewerkers in Willemstad zijn gestationeerd, is Antilliaans hoger personeel en middenkader ter opleiding betrokken.

In 1971 kwam een economische evaluatie gereed van plannen tot het verbreden en uitbaggeren van het toegangskanaal van de haven van Chalna in het voormalige Oost-Pakistan. Op verzoek van het Directoraat Internationale Technische Hulp van het Ministerie van Buitenlandse Zaken werd een aanvang gemaakt met een herziening van deze evaluatie in verband met deze thans in *Bangla-Desh* gelegen haven. Twee medewerkers vertoefden daartoe enige weken ter plaatse; de studie wordt in Nederland afgerond.

Eveneens tegen het einde van het verslagjaar werd in opdracht van het Centro Industrial de Aratu begonnen met een studie van de uitbreiding van de haven van Aratu (*Brazilië*). Drie medewerkers, alsmede haveningenieurs en „port operation experts” nemen aan deze Nedeco-studie deel.

In opdracht van de gefinancierd door het Directoraat Internationale Techni-

Aanwending

Dat we nu zouden kunnen overgaan tot „potverteren” is een misverstand. In 1974 zijn met het oog op de stimulering van de binnenlandse bestedingen een aantal maatregelen getroffen, die een in hoge mate permanent karakter dragen. Dat geldt met name voor de verhoging van de rijksuitgaven met 524 mln. en voor de 50 mln., waarmee de algemene uitkeringen uit het gemeentefonds worden verhoogd. Bovendien is het opvallend dat de uitkeringen op grond van de wet werkloosheidsvoorziening ad 355 mln. volledig als conjuncturele uitgaven worden aangemerkt 2). Naar mijn gevoel is het belangrijkste deel van dit bedrag permanent. Ook is er nog de in de voorjaarsnota genoemde ongecompenseerde overschrijding van de begrotingsruimte in 1974 van 269 mln.

sche Hulp van het Ministerie van Buitenlandse Zaken werd onder auspiciën van het Instituut in het voorjaar een aanvang gemaakt met een geïntegreerde transportcoördinatiestudie in het stroomgebied van de Rio Magdalena (*Colombia*). Het gebied van de studie strekt zich ruwweg uit tussen het centrum van het land, met o.a. de steden Bogota en Medellin, en de Noordkust met de havens Santa Marta, Baranquilla en Cartagena. Onderzocht worden het spoorweg-, wegen- en riviertransport, alsmede het transport via pijpleidingen in hun onderlinge relaties en de ontwikkeling daarvan in de toekomst. Aan deze studie nemen ongeveer 15 Nederlandse deskundigen deel, waarvan circa de helft aan het economische deel van de studie. In een waterbeheersingsstudie met betrekking tot de Rio Magdalena, welke rivier in toenemende mate overstromingen veroorzaakt, neemt het Instituut deel aan een stuurgroep, die het Directoraat Internationale Technische Hulp adviseert over de opzet en uitvoering van deze studies.

De werkzaamheden door drie medewerkers voor het Indonesische Planbureau werden ook dit jaar in *Indonesië* voortgezet. In het kader van de advisering aan het planbureau voor Indonesië werden enige rapporten uitgebracht over de economische relaties tussen de Asean-landen en de Europese Gemeenschap.

Op verzoek van het Directoraat Internationale Technische Hulp wordt medegewerkt aan de voorbereiding van een onderzoek naar de afzetmogelijkheden van vis uit de Makran Coast (*Pakistan*).

Het in 1971 begonnen onderzoek naar de technische en economische „feasibility” van de havens in de regio

Het getuigt van een gezond financieel beleid, wanneer het kabinet zou besluiten de extra ruimte van 1,4 miljard gulden te gebruiken voor de structurele dekking van de genoemde uitgavenposten. Deze extra ruimte en de extra opbrengsten, die voortvloeien uit de verhoging van de aardgasprijzen, hebben minister van Financiën Duisenberg waarschijnlijk voldoende armslag gegeven om sneller dan voorheen met zijn ambtgenoten tot een vergelijk te komen en de voorbereiding van de rijksbegroting 1975 soepel af te ronden.

L. Koopmans

2) Zie *Miljoenennota 1974*, blz. 71 en de voorjaarsnota 1974, blz. 2.

Zuid-West-Mindanao en die op de eilandengroep Samar en Leyte (*Philippijnen*) kwam gereed; deze studie geschiedde in opdracht van de Wereldbank in samenwerking met het Engelse ingenieursbureau Sir William Halcrow and Partners.

In 1972 kwam de eerste fase gereed van een technische en economische „feasibility”-studie in *Sierra Leone* met betrekking tot een wegverbinding tussen het centrum van Freetown en de plaats Waterloo; in het desbetreffende rapport werd een analyse van de mogelijkheden gegeven. Na het commentaar van de Wereldbank en van de regering van Sierra Leone heeft in dit verslagjaar de verdere economische evaluatie plaatsgevonden en werd een gefaseerd investeringsplan gemaakt. De studie werd uitgevoerd in samenwerking met het Engelse Ingenieursbureau Ove Arup and Partners en met Nedeco.

In opdracht van de EG werd een rapport uitgebracht over de perspectieven op lange termijn van de *Europese industrie* in het kader van de optimale internationale arbeidsverdeling.

In opdracht van de Commissie Europese Gemeenschappen werd een data-matrix opgesteld met betrekking tot de werkgelegenheid in de bedrijfstakken en in de regionen van zestien *Westeuropese landen*.

Ten behoeve van het structuurplan voor het Ruhrgebied (*West-Duitsland*) werd ten gevolge op het in 1972 beëindigde onderzoek in opdracht van het Siedlungsverband Ruhrkohlenbezirk een interregionale vergelijking gemaakt van de groeimogelijkheden van diverse bedrijfstakken, zoals deze bepaald worden door een aantal vestigingsfactoren.

Ten behoeve van The Limerick, Clare and Tipperary Regional Development Organisation werd in samenwer-

king met Nedeco een onderzoek verricht over de mogelijkheden tot vestiging van petrochemische industrie aan de baai van Shannon (*Ierland*).

Om een basis te scheppen voor de bedrijfstakgewijze en regionale ontwikkeling in *Spanje* werd op verzoek van het Spaanse Ministerie voor Planning een multi-sectoraal en multi-regionaal attractiemodel voor dit land opgesteld. Voorts wordt op het gebied van „in- en output“- en attractiemodellen wetenschappelijk bijstand verleend bij een studie over de regionale ontwikkeling van de provincie Toledo, welke studie wordt uitgevoerd door het Spaanse ingenieursbureau Intecsa.

Een onderzoek naar de *pendel van arbeidskrachten uit Limburg naar Duitsland*, uitgevoerd in opdracht van de Ministeries van Sociale Zaken en Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, kwam gereed. Het onderzoek is toegespitst op de statistische analyse van de Duitslandpendel, de institutionele systeemverschillen, de economische structuur en de arbeidsmarkt van beide regionen.

Na een vooronderzoek in 1972 is dat jaar in opdracht van het Projectbureau Integrale Verkeers- en Vervoerstudie van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat begonnen met een studie over de *invloed van de verkeers- en vervoersinfrastructuur op de ontwikkeling van ruimtelijke vestigingspatronen, met als stuidgebied de noordvleugel van de Randstad*. De werkzaamheden hebben betrekking op:

- Het voorbereiden en opzetten van een datasysteem op regionaal niveau, dat betrekking heeft op het grondgebruik, de woon- en beroepsbevolking, de werkgelegenheid, de bedrijven, de woningvoorraad, de woningmarkt en de migratie van bevolking en bedrijven.
- Het opstellen van een statistisch activiteiten-locatiemodel op zonaal niveau voor een regionale schaal.
- Het opstellen van een zonaal werkgelegenheidsmodel.
- Het opstellen van een „tweede generatie“-activiteiten-locatiemodel op zonaal niveau, mede gebaseerd op migratie-ontwikkelingen.
- Het voorbereiden van enquêtes, die mogelijk nodig zijn voor de „vulling“ van een nader te formuleren „derde generatie“-dynamisch-activiteiten-locatiemodel.

Eveneens werd een aanvang gemaakt met een studie over de *sociaal-economische structuur van de Zaanstreek*, ten behoeve van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Zaanland en in de streek gelegen gemeenten. Deze studie heeft in het bijzonder betrekking op de structuur van de regionale arbeidsmarkt, waarbij het onderzoek met name gericht is op de kwalitatieve aspecten (samenstelling beroepsbevol-

king naar scholingsgraad), de sectorale aspecten (verdeling arbeidsplaatsen over de bedrijfstakken) en de ruimtelijke aspecten (pendel, migratie) daarvan.

De op verzoek van de Waddenzee-commissie van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat uit te voeren studie over de te verwachten en de gewenste *ontwikkeling van de recreatie op de vijf Nederlandse Waddeneilanden* kwam gereed. Prognoses zijn opgesteld over de ontwikkeling van de dag-, weekend- en vakantierecreatie; bij deze prognoses is enerzijds rekening gehouden met behoud van de huidige status van de Waddeneilanden, anderzijds met een situatie waarbij Ameland en/of Terschelling na 1990 met het vasteland verbonden zouden zijn. Voorts heeft een confrontatie van vraag en aanbod plaatsgevonden met beleidsknelpunten (bijv. bestemmingsplannen) en met de nadelen van recreatie voor het landschap en voor het biologisch milieu. Aanbevelingen zijn gedaan op het gebied van eventueel gewenste beperkingen van de omvang van de recreatie, voorts ten aanzien van gewenste structuurverbeteringen in het aanbod en ten aanzien van de mogelijkheden tot spreiding van de vraag naar recreatie over het gehele jaar.

Dit verslagjaar werden werkzaamheden verricht met betrekking tot de gemeenten Amersfoort, Amstelveen, Capelle a/d IJssel, De Bilt, Dordrecht, Driebergen-Rijsenburg, 's-Gravenhage, Kampen, gemeenten in de Krimpenerwaard, Leiden, Rhoo, Rotterdam en Zeist. Deze onderzoekingen en adviezen hadden betrekking op vrijwel alle sociaal-economische aspecten van het gemeentelijk beleid. Een enkel onderzoek wordt hieronder nader genoemd.

Aan de gemeente Capelle a/d IJssel werd gerapporteerd over bevolking, werkgelegenheid, inkomen, huisvesting, onderwijs en sportaccommodatie. Het sociaal-economisch onderzoek in verband met het wegenstructuurplan van de gemeente *De Bilt* kwam gereed. Ten behoeve van de gemeente *Dordrecht* verscheen een rapport „Kopen in de Dordtse binnenstad“, welk rapport een onderdeel van de gehele binnenstadsproblematiek behandelt.

In een rapport over de *Haagse agglomeratie op lange termijn* is veel aandacht besteed aan het geheel van beleidsmaatregelen, dat noodzakelijk is om de huidige neergaande lijn in de bevolkingsomvang te begeleiden („planning for decline“). In het eerste deel van het rapport (Den Haag als Centrum) passen de geografische afbakening van de agglomeratie, de werkgelegenheid, de bindingen tussen de bedrijfstakken, de invloed van de centrale overheid als vestigingsfactor en de vestigingsvoorwaarden voor internationaal gerichte activiteiten de revue. Vervolgens worden de afzonderlijke onderwerpen geplaatst in een algemeen kader, in een si-

mulatiemodel, dat — gegeven een bepaald gebied, dat in principe in de tijd zou kunnen variëren — de demografische en de werkgelegenheidsontwikkelingen in de tijd beschrijft in onderlinge wisselwerking; bovendien zijn attractiviteitsindices geformuleerd, die een doelstellingsfunctie kunnen verschaffen aan de lokale overheid. Het tweede deel van het rapport (Het Centrum van Den Haag) bevat hoofdstukken over theoretische beschouwingen over centrumvorming, de functies van het centrum van Den Haag, het bereikbaarheidsconcept in een city-planning-model voor Den Haag, en baten en kosten van alternatieve stedelijke lay-outs voor Den Haag. Een nota voor beleidslijnen voor de toekomstige ontwikkeling van de Haagse agglomeratie sluit het rapport af.

Het onderzoek over de sociaal-economische ontwikkeling van de gemeente *Rhoo* tot 1985 kwam gereed.

In mei 1973 kwam in het algemene overleg tussen het Bureau Industriële Werknemers en de Industriebonden van het NVV, het NKV en het CNV over het sinds enkele jaren in de industrie toegepaste mechanisme van prijscompensatie de behoefte op aan een studie over de werking van dit mechanisme. Men vroeg zich af of wellicht, bij toepassing van het „prijsindexcijfer van de gezinsconsumptiereeks voor werknemersgezinnen“ op alle inkomens zich verschillen in de mate van compensatie van prijsstijgingen (overcompensatie of ondercompensatie) voordeden. Aan Prof. Drs. C. W. Visser, hoogleraar aan de Landbouwhogeschool te Wageningen, en aan het NEI werd opdracht gegeven voor een onderzoek met de volgende doelstelling:

En op basis van het aanwezige grondmateriaal en binnen de voor dit onderzoek beschikbare tijd zo volledig mogelijk inzicht te verkrijgen in de procentuele verandering van jaar op jaar 1964-1973 van de *koopkracht per geldeenheden van de huishoudens van een aantal bruto inkomensgroepen*.

Dit onderzoek, waarbij het Centraal Bureau voor de Statistiek de statistische adviezen verstrekke, kwam in december gereed. Het met de studie verkregen resultaat is aan een aantal beperkingen onderhevig. De studie moet dan ook worden gezien in het vooruitzicht van een nieuw budgetonderzoek, dat mede is afgestemd op het doel waarvoor het in studies als deze wordt gebruikt. Een aantal suggesties, o.a. hiermede verband houdende, sluiten het rapport af.

In opdracht van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk werd een voorstudie uitgevoerd over de *segregatie in Rotterdam*. Deze studie is gericht op een verkenning van de reeds bestaande theoretische kennis over de segregatieproblematiek, een statistische cartografische analyse van relevante gegevens op buurtniveau en het

aangeven van een aantal knooppunten voor een te voeren beleid. Het Economisch Geografisch Instituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam verleende medewerking aan deze voorstudie.

Een vooronderzoek naar de *ontwikkeling van vraag en aanbod van ongeschoolde arbeid*, dat werd verricht op verzoek van de Stichting Stuurgroep Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek, kwam eveneens gereed. De probleemstelling wordt uiteengezet en er vindt een (voorlopige) inventarisatie van beleidsvisies over het vraagstuk plaats. Met betrekking tot de definitie van ongeschoolde arbeid wordt ingegaan op theoretische overwegingen, die tot een bepaalde definitiekeuze leiden, en op de (statistische) mogelijkheden tot operationalisering van de „probleemadquate” definitie. In het laatste hoofdstuk van het rapport wordt een aantal hoofdlijnen van het te bouwen simulatie-vooruitrekeningsmodel gegeven en wordt enige aandacht gewijd aan de benodigde data voor de empirische toetsing van het model en aan de aanknopingspunten, die het model biedt voor het te voeren beleid. In het kader van de door de Sociaal-Wetenschappelijke Raad voorgenomen vorming van een werkgemeenschap voor het uitvoeren van een *onderzoekprogramma op het gebied van arbeid en arbeidsmarkten* wordt een voorstudie aanbevolen, die moet leiden tot een geïntegreerd werkmodel. Gesubsidieerd door de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek onderneemt het Instituut deze voorstudie, waarbij de nadruk zal vallen op het denkmodel, de mogelijke kwantitatieve implementatie van het denkmodel en de probleemvelden, die zullen moeten worden onderzocht.

Aan het einde van het jaar werd van de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting opdracht ontvangen tot het verrichten van een voorstudie over het operationele begrip „*passend werk*”. Uit de ontwikkeling van de binnenlandse vraag naar en het aanbod van arbeidskrachten blijkt, dat aanvragen naar buitenlandse arbeidskrachten samengaan met een relatief grote werkloosheid van Nederlandse arbeidskrachten in een regio. Dit doet de vraag rijzen hoe het gesteld is met de hantering van het criterium „*passend werk*” door de arbeidsbureaus bij de uitvoering van hun arbeidsbemiddelende functie.

Het onderzoek over *ploegenarbeid*, dat in opdracht van de Stichting Stuurgroep Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek werd uitgevoerd, kwam gereed. Raadgevend Bureau Ir. B. W. Berenschot heeft de bedrijfseconomische aspecten behandeld, het Laboratorium voor Psychodiagnostische en Bedrijfspsychologische Research van de Vrije Universiteit te Amsterdam de sociaalpsychologische aspecten, en het Insti-

tuit de macro-economische aspecten. Het doel van de laatste studie was, te komen tot een raming van de kwantitatieve betekenis van de macro-economische consequenties van de in het domineren van dagarbeid gelegen verspilling van kapitaal. Een betere kapitaalbenutting zal bij de bestaande economische orde in hoofdzaak binnen de ondernemingen moeten plaatsvinden. De invloed van een intensievere kapitaalbenutting op de ondernemingen wordt daarom nader gezien. De analyse wordt op bedrijfstakniveau uitgevoerd. In deze analyse wordt geverifieerd of de ondernemers zich bij de introductie van ploegenarbeid mede laten leiden door de mate waarin daarvoor op kapitaalkosten kan worden bespaard. Dit blijkt, wanneer de vigerende mate van ploegenarbeid in de onderscheiden industriële bedrijfstakken die aanmerkelijke onderlinge verschillen in kapitaalintensiteit vertonen, wordt vergeleken, het geval te zijn. Voorts wordt nagegaan in hoeverre opvoering van de mate van ploegenarbeid in de verschillende bedrijfstakken — bij de bestaande omvang van de productie — kostenverlagend en rendementsverhogend zou hebben gewerkt en welke verschillen in dit opzicht tussen de onderscheidene bedrijfstakken bestaan. Uit de analyse blijkt o.m. dat — zelfs bij de bestaande productie-omvang en een onveranderde techniek — de uit rendementsoogpunt optimale mate van ploegenarbeid bij de meeste bedrijfstakken aanzienlijk boven de huidige ligt. Met behulp van een macro-economisch model worden de nationaal-economische consequenties van een gesimuleerde geleidelijke opvoering van de mate van ploegenarbeid over de periode 1954-1964 bepaald. Deze nationaal-economische consequenties betreffen o.m. de volgende grootheden: het bruto-nationale produkt, de totale arbeidsproductiviteit, de totale loonvoet, de totale consumptie en de totale investeringen. Tenslotte worden de consequenties voor de nationale bestedingen nog iets nader gezien en wordt enige aandacht besteed aan de repercussies welke een „ploegenarbeidseconomie” zou hebben op de structuur van het maatschappelijke behoeftenpatroon en op welvaart en welzijn.

De studie over de *bouwnijverheid*, uitgevoerd in opdracht van de Nederlandse Aannemers- en Patroonsbond, kwam gereed. Het eerste deel behandelt de plaats van de bouwnijverheid in de Nederlandse economie, de structurele ontwikkeling en de behoefte aan arbeidskrachten. Het tweede deel houdt zich bezig met de fluctuaties. Nadat een fluctuatie-index is geconstrueerd, volgt een internationale vergelijking van de fluctuaties in de bouwnijverheid, een vergelijking van de fluctuaties in de verschillende bedrijfstakken in Nederland, alsmede in de deelsectoren van de

bouwnijverheid, gesplitst naar particuliere bouw en bouw ten behoeve van de overheid. Na een beschouwing over de invloed van de fluctuaties op een aantal economische grootheden binnen de bedrijfstak vindt een onderzoek plaats naar de oorzaken van de fluctuaties in respectievelijk de utiliteitsbouw, de woningbouw en de weg- en waterbouw; met name wordt daarbij aandacht besteed aan het conjunctuurverloop, de overheidsinvloed en de invloed van klimaatsomstandigheden. In het laatste deel van het rapport wordt ingegaan op een economisch kader en een bestuurlijk kader voor de planning van de bouwnijverheid. De vraagstukken op lange termijn betreffen vooral de ontwikkeling van de nationale, de regionale en de sectorale productiecapaciteit (structuurvraagstukken). De conjuncturele (korte termijn) vraagstukken betreffen vooral de ontwikkeling van de bezettingsgraad van de productiecapaciteit en de ontwikkeling op korte termijn van het saldo van de betalingsbalans. De problematiek van de planning van de bouwnijverheid wordt behandeld. Tenslotte wordt aandacht geschonken aan het bestuurlijke kader waarbinnen de bouw plaatsvindt.

Het door het Bedrijfschap Horeca opgedragen *structuuronderzoek met betrekking tot de horeca-branche* kwam gereed; de rapportage omvat vier delen. Het eerste deel, het consumentenonderzoek, behandelt het imago van de Nederlandse horeca bij Nederlanders, Duitsers en Engelsen, het Nederlandse consumentengedrag ten aanzien van de drank- en maaltijdverstreckende horecabedrijven, de betekenis van bepaalde kwalitatieve verbeteringen voor de drank- en maaltijdverstreckende horecabedrijven en de daarmee verband houdende mogelijkheden tot prijsverhoging, en het gedrag en de houding van Nederlandse en buitenlandse consumenten ten aanzien van de Nederlandse hotels. Dit gedeelte van de studie is mede gebaseerd op een door Interact NV bij Nederlandse en buitenlandse consumenten gehouden enquête. Het tweede deel van het rapport geeft de resultaten van het door het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf uitgevoerde onderzoek over rentabiliteit en vermogen. Het derde deel bevat een verkenning inzake de doelmatigheid van de horeca-opleidingen. Een rapport over het perspectief voor de horeca-branche, mede bevattende conclusies en aanbevelingen, sluit het onderzoek af.

In aansluiting op het verleden jaar in opdracht van het Bedrijfschap voor de Groothandel in Groenten en Fruit uitgevoerde structuuronderzoek exporthandel in groenten en fruit werd dit jaar een onderzoek ingesteld naar de *structuur van de inkoop op de voornaamste exportmarkten voor Nederlandse groenten*. Het rapport behandelt

West-Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Ierland, Frankrijk, Zweden, Zwitserland, de vijf exportlanden te zamen, alsmede schaalvergroting, inkoopconcentratie, marktform en prijsdruk.

In opdracht van de gemeente Rotterdam werd een vooronderzoek uitgevoerd met betrekking tot de problemen van het *taxibedrijf in Rotterdam*. Het rapport behandelt op oriënterende en inventariserende wijze de vraag naar en het aanbod van taxidiensten, de concurrentie vanuit de randgemeenten, de handel in exploitatierechten en de taxi-telefooncentrale.

Aan het einde van het verslagjaar verzocht het Ministerie van Sociale Zaken een aanvang te maken met een vooronderzoek naar de sociaal-economische, de sociale en de sociaal-culturele problematiek van *binnenschippers*.

Voor enige ondernemingen werden onderzoekingen uitgevoerd op het gebied van *vestiging, afzet en prijsverloop*.

In 1972 verscheen een nota van de Directeur van de Dienst van Gemeente-

werken Rotterdam: „Bruggen of tunnels ter vervanging van de huidige Maasbruggen”, waarin wordt gepleit voor een spoor- en wegbrug met openingen tussen 0.00 en 6.00 uur. Naar aanleiding hiervan verzocht de Centrale Bond van Scheepsbouwmeesters in Nederland een onderzoek in te stellen naar de *gevolgen van een nieuwe oeververbinding ter vervanging van de bestaande Willemsbruggen in Rotterdam voor de ten oosten daarvan gelegen scheepswerven*. Meer in het bijzonder moesten de gevolgen in beschouwing worden genomen die zouden ontstaan bij een brug met een openingsregime, dat minder openingen kent dan het huidige. Ervan uitgaande, dat er een nieuwe oeververbinding behoort te komen, is onderzocht welke oeververbinding de voorkeur geniet, gelet op de daarmee gemoeide kosten; deze kosten zijn ruim opgevat, d.w.z. dat naast de gebruikelijke investeringskosten ook de verkeerseconomische verliezen van de elkaar kruisende verkeersvormen zijn becijferd, alsmede de schade, die bij bepaalde varianten van een oever-

verbinding wordt toegebracht aan scheepswerven die van de openingstijden afhankelijk zijn. In het rapport zijn meer alternatieven voor een oeververbinding in beschouwing genomen dan in bovengenoemde nota het geval is.

In aansluiting aan deze studie werden nog nadere analyses met betrekking tot omzetting van werven als gevolg van het huidige openingsregime van de bruggen gemaakt.

Een in opdracht van het Ministerie van Volkshuisvesting en Milieuhygiëne uit te voeren vooronderzoek naar de mogelijkheden van verplaatsing en/of aanpassing van *tanker-cleaning-bedrijven* in verband met de eisen van milieuhygiëne kwam gereed.

Op verzoek van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat wordt een kosten-batenanalyse van een aantal alternatieve openbaar-vervoervoorzieningen in Amsterdam uitgevoerd. Op verzoek van hetzelfde Ministerie wordt medewerking verleend aan een interdepartementale werkgroep, die zich bezighoudt met een kosten-batenanalyse van het *Grevelingenbekken*.

Mr. J. Verburg: Tussen de regels door. Kluwer BV, Deventer, 1974, 28 blz., f. 4,50.

Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in het belastingrecht aan de Rijksuniversiteit te Leiden op 30 november 1973.

H. Dalebout: Het arbeidspotentieel met de betalingsbalans. 2e druk, uitg. Dalebout, Amsterdam, 1974, 36 blz., f. 5,80.

Een economische visie, die, volgens de auteur, door haar eenvoud voor economisch en politiek geïnteresseerden van groot belang kan zijn.

A. W. van den Ban: Inleiding tot de voorlichtingskunde. Boom, Meppel, 1974, 254 blz., f. 19,90.

Voorlichting, zoals het in dit boek door de auteur die hoogleraar is in de voorlichtingskunde aan de Landbouw Hogeschool Wageningen wordt opgevat, helpt bij het nemen van verantwoordelijke beslissingen door het verschaffen van kennis en inzicht. Voorlichting heeft daarmee een sturend effect op de besluitvorming. In onze gecompliceerde maatschappij is dit een activiteit die snel in omvang en betekenis toeneemt.

Het wordt op tal van gebieden steeds belangrijker dat de resultaten van wetenschappelijk onderzoek snel in de praktijk worden toegepast. Veelal vervult in dit proces de voorlichting een onmisbare schakel. Het effect van deze voorlichting is echter in grote mate afhankelijk van de manier waarop zij wordt gegeven. Dit wordt bestudeerd in een nieuw wetenschapsgebied: voorlichtingskunde. Het boek geeft hiervan een sterk op de behoeften van de voorlichtingspraktijk afgestemde inleiding.

Drs. A. A. J. M. Beckers: Veranderingen in de branchesamenstelling van nieuwe winkelcentra. Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf, Den Haag, 1973, 26 blz., f. 4.

Doel van dit rapport is het verschaffen van inzicht in de mutaties die de branchebezetting van nieuwe winkelcentra in een bepaalde periode beïnvloeden: en wel van 1 september 1969 tot 1 september 1972. De opzet van het onderzoek was primair gericht op het bijwerken van de bij het EIM aangehouden kartotheek van nieuwe winkelcentra in Nederland naar de toestand op 1 september 1972.

W. Wetzel: Statistische Grundausbildung für Wirtschaftswissenschaftler. II. Schliessende Statistik. Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1973, 278 blz., DM 28.

Na een inleiding in de waarschijnlijkheidsrekening te hebben gegeven worden in dit boek verdelingen van een stochastische variabele besproken.

Regionale doorlichting van Nederland. Statistisch Cahier 13, Ministerie van CRM, stafbureau Statistiek, Rijswijk, 1973, 150 blz.

Deze publikatie biedt een selectie van gegevens op demografisch, economisch, maatschappelijk en sociaal-cultureel terrein (de zgn. sociale indicatoren). Het materiaal blijft niet beperkt tot de recreatieve en sociaal-culturele voorzieningen zelf, maar bevat ook cijfers over de mate waarin de voorzieningen door het publiek worden gebruikt. Met betrekking tot sommige voorzieningen moet worden volstaan met een momentopname, maar van andere konden tijdreeksen worden gepresenteerd.

esb

Mededeling

Marketing in de bouw

Op dinsdag 24 september a.s. organiseert het Nederlands Instituut voor Marketing (NIMA) een congres over: „Overbrugt marketing de kloof tussen bouwverwerf en bewoner?”

Sprekers: Drs. H. de Boer-d'Ancona, L. E. Ariënt, Ir. M. F. Th. Bax, Drs. A. G. ter Hennepe, Drs. J. P. Verdegaaal en K. van der Vlies. Voorzitter is Mr. M. C. G. M. ten Hagen.

Plaats: De Doelen te Rotterdam.

Kosten: f. 75 (leden) en f. 95 niet-leden.

Inlichtingen en aanmelding: NIMA, Parkstraat 18, Den Haag, tel.: (070) 61 49 91, tst. 216.